

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет
Кафедра грецької філології

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
З ПОРІВНЯЛЬНОЇ ЛЕКСИКОЛОГІЇ
УКРАЇНСЬКОЇ ТА НОВОГРЕЦЬКОЇ МОВ
(ДЛЯ СТУДЕНТІВ ІІІ КУРСУ ОКР «БАКАЛАВР»
СПЕЦІАЛЬНОСТІ «МОВА ТА ЛІТЕРАТУРА (НОВОГРЕЦЬКА)»**

Маріуполь – 2015

УДК 811.14'06'373(076)

ББК 81.2Грея73

Навчально-методичний посібник з порівняльної лексикології української та новогрецької мов (для студентів III курсу ОКР «Бакалавр» спеціальності «Мова та література (новогрецька)») / Укладач Ю.А. Потіпак. – Маріуполь : МДУ, 2015. – 73 с.

Навчально-методичний посібник призначений для студентів III курсу ОКР «Бакалавр» спеціальності «Мова та література (новогрецька)» денної та заочної форми навчання. Містить курс лекцій з порівняльної лексикології української та новогрецької мов, плани семінарських занять з дисципліни, практичні завдання до них. Після плану до кожного практичного заняття подається список рекомендованої літератури, практичні вправи, теми та завдання для самостійної роботи студентів, які допоможуть студентам самостійно опрацювати матеріал, закріплювати й удосконалювати практичні навички аналізу мовних явищ, а також питання до заліку з курсу порівняльної лексикології та питання для самоконтролю.

Рецензенти:

Огородник О.О., к.філол.н., доцент кафедри Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова

Кутна Ю.Б., к.філол.н., доцент кафедри грецької філології МДУ

Рекомендовано до друку вченою радою факультету грецької філології МДУ (протокол № від « » 2015 р.)

© МДУ, 2015

© Потіпак Ю.А., 2015

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
I. КУРС ЛЕКЦІЙ З ДИСЦИПЛІНИ «ПОРІВНЯЛЬНА ЛЕКСИКОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТА НОВОГРЕЦЬКОЇ МОВ»	5
II. ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКО-ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ.....	
Семінар № 1. Слово та його значення. Закономірності семантики в новогрецькій та українській/російській мовах	5
Семінар № 2. Лексика грецької та української мов у функціональному аспекті	7
Семінар № 3. Неологізми та архаїзми в новогрецькій та українській мовах. Іншомовні запозичення як шлях розвитку словникового складу в новогрецькій та українській/російській мовах	10
Семінар № 4. Новогрецька фразеологія та її особливості у порівнянні з українською/ російською	14
III. ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ	20
IV. СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДО КУРСУ «ПОРІВНЯЛЬНА ЛЕКСИКОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТА НОВОГРЕЦЬКОЇ МОВ»	23

ВСТУП

Курс “Порівняльна лексикологія української та новогрецької мов” розрахований на студентів III курсу ОКР «Бакалавр» спеціальності «Мова та література (новогрецька)». В ньому детально розглядаються теми, пов’язані з основними розділами лексикології, тобто питання теорії слова, словникового складу, української та грецької фразеології.

Велика увага приділяється специфіці слова, його зовнішній та внутрішній структурі, процесам та формам розвитку лексичного фонду, особливостям неологізмів, типам фразеологічних одиниць, видам лексикографічних джерел тощо.

Курс сприяє більш осмисленому та цілеспрямованому вивченню лексики новогрецької мови, розвитку навичок наукової роботи з мовним матеріалом, розширює загальнолінгвістичний світогляд студента.

Навчально-методичний посібник містить курс лекцій, плани та практичні завдання семінарсько-практичних занять з порівняльної лексикології української та новогрецької мов, список рекомендованої літератури, теми та завдання для самостійної роботи студентів, питання на залік з курсу порівняльної лексикології української та новогрецької мов та питання для самоконтролю. Вправи для самостійної роботи студентів мають позначку *.

КУРС ЛЕКЦІЙ З ДИСЦИПЛІНИ «ПОРІВНЯЛЬНА ЛЕКСИКОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТА НОВОГРЕЦЬКОЇ МОВ»

Лекція 1

Лексико-семантичні системи мов у контрастивному освітленні

Порівняльне вивчення мов – одна з найпривабливіших галузей сучасної лінгвістики. Це пізнання різних мовних культур, національних особливостей сприйняття людьми світу та визначення свого місця в ньому. Кожна мова – це храм, в якому дбайливо зберігаються душі тих, хто говорить цією мовою. Завдяки цій сутності мови лінгвістика та зіставне мовознавство зокрема притягують увагу етнологів, культурологів, психологів, істориків та представників багатьох інших наук, навіть тих, які до мовознавців ставляться скептично.

Неможливо напевно сказати, коли саме з'явився інтерес до порівняння мов. Мабуть, це було завжди, принаймні для тих, хто вивчав мови і, природно, звертав увагу на подібності та відмінності між ними. Кожному цікаво знати, чому в різних мовах ми знаходимо неоднакові кольорові позначення, хоча фізіологічно зір у всіх однаковий, неспівпадаючу мовну уяву щодо частин тіла, особливості устрою оточуючого світу тощо.

Наукові основи зіставної лінгвістики відносяться до кінця XVIII – початку XIX ст., коли мовознавство сформувалося як самостійна наукова галузь завдяки відкриттю порівняльно-історичного методу. З цим методом пов'язані найбільші досягнення в лінгвістиці. Не зменшилася значущість історичної компаративістики й сьогодні, оскільки кінцева ціль її – встановлення історичної першооснови мов. Їх генетичних зв'язків та реконструкція мовних протокультур.

Лексикологія – розділ науки про мову, який вивчає лексику, тобто словниковий склад мови.

Розрізняють загальну, конкретну, історичну, зіставну і прикладну лексикологію.

Зіставна лексикологія досліджує словниковий склад двох (порівняльна лексикологія) чи більше мов із метою виявлення структурно-семантичних подібностей і відмінностей між ними, або з метою виведення спільних семантичних закономірностей.

Лексикологія – багатоаспектна наука, яка вивчає природу й суть слова, його виникнення та зміну, визначення значення слів та їх уживання, структуру словникового складу мови, шляхи його поповнення та ін. У компетенції лексикології також і сталі словосполучення. Такий широкий спектр лексикологічних проблем зумовив необхідність розрізняти лексикологію у вузькому й широкому значеннях. Якщо у вузькому значенні лексикологія (власне лексикологія) – це розділ мовознавства, що вивчає словниковий склад мови, то в широкому значенні – це загальне позначення всіх розділів, які вивчають слово.

До лексикології в широкому значенні слова належать такі науки:

- Власне лексикологія (наука про словниковий склад);
- Семасіологія (лексична семантика) – наука про значення слів;
- Ономасіологія (теорія номінації) – наука, яка вивчає процеси найменування;
- Етимологія – наука, яка досліджує походження слів;
- Фразеологія – наука про стійкі словосполучення;
- Ономастика – наука про власні назви, яка складається з *антропоніміки* (науки про імена людей) і *топоніміки* (науки про географічні назви) та ін.
- Лексикографія – наука про укладання словників.

Термін «лексикологія» вперше введено французькою енциклопедією Д. Дідро та Л. Д'Аламбера в 1765 р.

Принципи і методи зіставного дослідження лексики

Контрастивна лексикологія, на думку багатьох мовознавців, — галузь

лінгвістики, яка не має значних досягнень. Такий стан зіставної лексикології не може задовольняти сучасне мовознавство, оскільки саме лексика визначає фундаментальні риси мовної структури. Нині в дослідженні різних аспектів мови намітились лексикологічно зорієнтовані підходи, що виявилось, зокрема, в розвитку дескриптивно-емпіричних досліджень, відомих як «британський контекстуалізм». Багато синтаксичних явищ стали розглядати як проекцію загальних закономірностей функціонування лексикону. Єдність лексики і граматики нині вважають основним принципом у побудові сучасних граматик англійської мови, які освітлюють граматичні зв'язки слів у взаємодії з лексичним наповненням граматичних структур.

Попри те, багато проблем власне контрастивної лексикології розглядалися в межах суміжних дисциплін. Йдеться насамперед про гіпотезу мовного детермінізму Сепіра-Уорфа, основна ідея якої полягає в тому, що мови структурують реальний світ. Вона і дала стимул для контрастивних досліджень лексики. Перші контрастивні дослідження лексики присвячені назвам кольорів і термінам спорідненості.

Зіставна лексикологія розвивалася також у сфері теорії перекладу і двомовної лексикографії. Перекладні словники є реальними зіставленнями лексики двох мов, однак їхні результати не можуть претендувати на повний контрастивний аналіз, оскільки вони описують окремі слова, а зв'язки між словами розкриваються недостатньо, тобто вони не спроможні реалізувати системний підхід до вивчення зіставлюваних лексико-семантичних систем. Нині на часі опрацювання підходів до зіставного вивчення лексичного матеріалу, а саме встановлення основних принципів, параметрів і одиниць контрастивної лексикології, розробка найефективнішої для таких досліджень методики. Без опрацювання глобальних методологічних засад створення повних зіставних лексико-семантичних описів мов неможливе.

Для зіставної лексикології залежно від поставлених конкретних завдань можливі два шляхи досліджень – односторонній і двосторонній (багатосторонній). Односторонній підхід використовується в лінгводидактиці.

Для теорії зіставної лексикології продуктивнішим і об'єктивнішим є двосторонній підхід, тобто підхід від третього члена порівняння. Наприклад, дослідника цікавить, як у певних мовах експлікується дія вживання їжі. Зіставлення укр. *їсти*, англ. *eat*, грецьк. *τρώω*, франц. *manger*, нім. *essen* і *fressen*, кит. *чі* дає можливість зробити висновок, що в німецькій мові значенню «вживати їжу» відповідають два слова, які розрізняються семантичним компонентом 'людина' і 'тварина', а в українській, англійській, новогрецькій, французькій і китайській мовах такого розрізнення немає.

Повний контрастивний аналіз лексико-семантичних систем мов повинен охоплювати зіставлення на всіх рівнях лексико-семантичної системи (рівень значень, лексем, лексико-семантичних груп, лексико-семантичних полів), причому аналіз повинен ґрунтуватися на принципі системності. Йдеться про те, що необхідно брати до уваги всі зв'язки і відношення між лексичними одиницями кожної зіставляваної мови – парадигматичні (внутрішньослівні, синонімічні, антонімічні, гіперо-гіпонімічні й міжпольові); синтагматичні (уточнюють і об'єктивізують результати парадигматичного вивчення); епідигматичні (не лише уточнюють перші два аспекти, а й найбільшою мірою здатні вивести дослідника на ономасіологічний і прагматичний рівні (внутрішня форма слова як мотивувальна спадщина, що по-різному представлена в семантиці слова)).

Принцип системності має бути основним у контрастивних лексико-семантичних студіях. Без урахування системних зв'язків та ієрархічних відношень на всіх рівнях аналізу (семному, семемному, лексемному, лексико-семантичних груп і лексико-семантичних полів) не можливий адекватний опис лексико-семантичної системи зіставляваних мов, бо лиш значеннєвість мовної одиниці, яка зумовлюється її місцем у лексико-семантичній системі, є основною категорією контрастивних досліджень. Саме тому тільки зіставлення лексичних систем загалом може дати об'єктивні результати. Річ не лише в багатозначності, а й у тім, що навіть однозначні слова не стоять у мові ізольовано, а входять у маленькі лексичні системи і місце, яке займають ці слова в лексичній системі,

складеній їхніми найближчими сусідами, завжди різне...

З огляду на принцип системності зіставлення ізольованих лексем не може бути продуктивним. Оскільки значення слова зумовлюється певною мірою його місцем у лексико-семантичній системі, то зіставлятися повинні парадигматичні об'єднання – синонімічні, антонімічні, гіперо-гіпонімічні, а також лексико-семантичні групи й поля. Зіставляючи лексико-семантичні парадигми, легко можна виявити кількісні відмінності їхніх складових елементів, що завжди сигналізує про якісні відмінності між цими лексичними об'єднаннями.

Головною причиною відмінності лексико-семантичних систем різних мов є своєрідність дискретизації (перетворення) світу, що відображає неоднаковий спосіб його пізнання і є найголовнішою ознакою самотності лексико-семантичної системи кожної мови. Факти неоднакового членування світу понять у різних мовах привернули до себе увагу давно і наведені в багатьох дослідженнях із контрастивної лінгвістики. Хрестоматійною стала ілюстрація цього положення двочленним поділом кінцівок людини в слов'янських мовах (рука, нога) і чотиричленним у германських і романських мовах (англ. hand «кисть руки», arm «рука від кисті до плеча», foot «ступня ноги», leg «нога до ступні»). Пор. ще: укр. сыр, рос. сыр і творог; рос. билет, укр. білет і квиток; укр. захоплюватися, рос. увлекаться і восхищаться; укр. позичати, грецьк. δανείζω, рос. одалживать і занимать; англ. to wash, нім. wa sehen, грецьк. πλένω, укр. мити і прати; грецьк. νοικιάζω, укр. здавати в оренду і винаймати.

Виявити відмінності в мовній дискретизації світу легко шляхом зіставлення лексико-семантичних полів досліджуваних мов. Лексико-семантичне поле (ЛСП) – сукупність парадигматично пов'язаних лексичних одиниць, які об'єднані спільністю змісту (іноді й спільністю формальних показників) і відображають поняттєву, предметну й функціональну подібність позначуваних явищ. Воно характеризується такими основними властивостями: зв'язком слів або їх окремих значень, системним характером цих зв'язків, взаємозалежністю і взаємовизначеністю лексичних одиниць, відносною автономністю, безперервністю позначення його смислового простору,

взаємозв'язком з іншими полями у межах усього словника.

Лексико-семантичні поля двох мов ніколи не збігаються, оскільки реальності в одній мові не повторюються в такій самій формі в іншій мові. Якщо уявити собі лексико-семантичні поля у вигляді матриць, то кількість клітин будь-якого поля у двох мовах ніколи не збігатиметься, не всі клітинки в зіставлюваних мовах будуть заповненими, і те, що в одній мові міститься в одній клітинці, в іншій може бути розподілене між двома чи більше меншими клітинками. Так, турецьке *buçero* покриває значення двох українських слів – сон і мрія, англ. *smell* – укр. пахнути і нюхати; франц. *flotter* «нерухомо триматися на воді» взагалі не має в українській мові відповідника. Так, неадекватною є структура лексико-семантичного поля спорідненості в різних мовах. Пор. укр. батько, мати, син, донька, дядько, тітка тощо і нім. поле, де, крім цих понять, є й таке, як *Geschwister* «брат і сестра». У новогрецькій мові розмежовуються поняття рідного та двоюрідного брата або сестри (*αδελφός – ξάδελφος*) на відміну від української або російської (брат). І навпаки, в українській мові на позначення батька чоловіка та батька жінки використовуються два слова «свекор» та «тесть», у новогрецькій мові – одне (*παθερός*). У тюркських і фіно-угорських мовах є окремі назви старшого й молодшого брата, старшої й молодшої сестри (узб. ака «старший брат», ука «молодший брат», она «старша сестра», сингил «молодша сестра»; угор. *bátya* «старший брат», *öses* «молодший брат», *néne* «старша сестра», *hug* «молодша сестра», а в індонезійській мові взагалі немає слів для диференціації понять «брат» і «сестра»: ці поняття виражаються одним словом *saudaga*). Із слов'янських мов вирізняється болгарська мова, в якій окремою лексемою *кака* позначається поняття «старша сестра». Зміни у складі лексико-семантичного поля завжди є сигналом зміни в характері мисленневого членування цієї ділянки людського досвіду. Так, зокрема, значно простішою стала структура поля спорідненості в українській мові порівняно зі староукраїнським періодом (вона залишилася майже незмінною в західно-українських діалектах, де сучасним літературним дядько і тітка відповідають вуй(ко) «дядько по матері», стрий(ко) «дядько по батькові»,

вуйна (вуйанка) «дружина вуйка, тобто маминого брата», стрийна (стриянка) «дружина стрія, тобто батькового брата», тітка «рідна сестра батька чи матері»).

Відмінність між співвідносними полями різних мов зумовлена неоднаковим способом життя народів – носіїв цих мов, їхнім темпераментом, складом мислення, чутливістю, рівнем культури тощо.

Зіставлення лексико-семантичних полів передбачає певну послідовність:

1) вибір поля для обмеження контрастивного аналізу;

2) аналіз одиниць поля, який повинен ґрунтуватися на суто семантичних властивостях; єдино допустима синтаксична інформація має виступати у формі тверджень про обмеження сполучуваності, властивої окремим лексичним одиницям;

3) характеристика типів відношень, у які вступають між собою лексичні одиниці в межах поля

Зіставний аналіз ЛЛС, як і інших рівнів мови, може здійснюватися від форми до змісту (семасіологічний підхід) і від змісту до форми (ономасіологічний підхід). Використання підходу залежить від мети, яку ставить перед собою дослідник. Шлях від форми до змісту дає можливість вивчити семантичну й стилістичну паралексію, міжмовну омонімію, специфіку вторинної номінації для кожної з мов, властиві мові способи перенесення значень тощо. Типи міжмовних відношень, якщо аналізувати співвідносні лексеми, можуть вивчатися на двох рівнях – рівні кількісних відповідностей / невідповідностей (семемне навантаження слів) і рівні якісних відповідностей / невідповідностей (семний склад, семантичний обсяг семем). Саме завдяки спільності форми можна стверджувати про входження багатозначних лексем у різні семантичні поля, а при контрастивному аналізі визначати національно-мовну специфіку міжпольових зв'язків.

Шлях від значення до форми дає змогу виявити специфіку вираження одних і тих самих значень у різних мовах, тобто типи міжмовних відповідників (однорівневі й різнорівневі, аналітичні й синтетичні тощо), а також торкнутися

проблеми поняттєвої й неповної фонової еквівалентності.

Труднощі при зіставному аналізі від змісту до форми значною мірою зумовлені відсутністю семантичних словників окремих мов. Для всебічного зіставлення лексичної семантики необхідні повні семантичні словники, які б фіксували всі значення або навіть наявність універсального семантичного словника. Поки що дослідники відштовхуються від значень слів однієї із зіставляваних мов, використовуючи дані тлумачних словників, які не бездоганні щодо стратифікації значень (непоодинокі випадки, коли слова з ідентичною семантикою в словниках зіставляваних мов мають неадекватну кількісну та якісну характеристику і навпаки).

Словники часто відображають суб'єктивний погляд, смаки й уподобання укладачів. Якщо приймати як достовірні наведені в них тлумачення, то можна констатувати в різномовних лексемах-корелятах семантичні відмінності, яких насправді ці кореляти не мають. Так, зокрема, тлумачні словники російської мови у слові *орать* виділяють такі значення: 1) «голосно говорити»; 2) «кричати»; 3) «сваритися»; 4) «голосно співати»; 5) «голосно плакати», тоді як насправді тут одне значення – «голосно видавати різкі, пронизливі звуки (про людину)». Якщо зіставити це слово з його українським відповідником верещати, який у Словнику української мови в 11-ти томах тлумачиться як «пронизливо, різко кричати, пищати, вищати; дуже голосно співати», то можна дійти висновку, що ці слова зовсім не збігаються за семантичною структурою (перше багатозначне, друге однозначне). Насправді тут семантичний обсяг слів ідентичний (словник С. І. Ожегова, на відміну від інших російських тлумачних словників, правильно кваліфікує слово *орать* як однозначне). Ще більшою мірою це застереження стосується випадків, коли словник однієї мови інтерпретує певну семантичну інформацію як одне значення та його відтінок, а словник іншої мови – як два самостійних значення. Такі розбіжності нерідко трапляються й у різних словниках однієї й тієї самої мови.

Ще критичніше слід використовувати інформацію перекладних словників, де відповідники наводяться з певною мірою приблизності і до певного слова

вихідної мови подаються всі можливі, в т. ч. й стилістичні, варіанти другої мови). Наприклад, тритомний академічний Російсько-український словник до рос. *нашкодить* дає український відповідник *нашкодити*, але насправді рос. *нашкодить* стосується винятково осіб і відповідає українському *напакостити*, а укр. *нашкодити* стосується як осіб, так і неосіб, у т. ч. й неістот (дощ, град, вітер, сонце тощо): «Град багато нашкодів, бо пооббивав цвіт на деревах, дуже поприбивав огороди і збіжжя» (Леся Українка).

Для об'єктивізації результатів дослідження, уникнення суб'єктивізму слід зіставляти результати, отримані на основі використання однієї й тієї самої методики дослідження цих явищ у кожній з порівнюваних мов.

Найпоширенішою і найефективнішою в дослідженні лексичної семантики є методика компонентного аналізу, яка застосовується як до окремих лексем, так і до синонімічних рядів, гіперо-гіпонімічних і лексико-семантичних груп і полів. Спочатку визначається обсяг цих рядів, груп, полів (кількість лексем, що до них входять). Відтак на основі компонентного аналізу (компоненти виявляються всередині семантичних полів) встановлюються семантичні відмінності між елементами цих об'єднань у кожній із мов і зіставляються результати.

Компонентний аналіз дієслів переміщення в українській, англійській та новогрецькій мовах

Компонент и Слова	Активність		напрямок		спосіб переміщення	
	самостійн о	Несамостій но	наближен ня	віддаленн я	пішк и	транспор т
приходити	+	-	+	-	+	-
відходити	+	-	-	+	+	-
приїжджат и	+	-	+	-	-	+
привозити	-	+	+	-	-	+
Arrive	+	-	+	-	0	0

bring in	-	+	+	-	0	0
fly in	+	-	+	-	-	+
leave for	+	-	-	+	0	0
έρχομαι						
Φεύγω						
Αναχωρώ						
αφήνω						

Для того, щоб встановити семний склад слова і виявити розбіжності в семному складі слів-відповідників, використовують не тільки сполучуваність, а й контексти вживань слова і навіть похідні від аналізованих слів утворення (деривати).

Часто за повного збігу диференційних сем у словах-відповідниках має місце розбіжність імовірнісних сем. Якщо, наприклад, слово *гном* у Словнику української мови в 11-ти томах тлумачиться як «дух у вигляді потворного бородатого карлика, що нібито жив у надрах землі і охороняв підземні скарби», то англ. *dwarf* та грецьк. *νάνος* тлумачаться без слова із значенням «бородатий». Рос. *ворот* тлумачиться як «частина одягу навколо шиї, звичайно з розрізом на грудях», то англ. *collar* як «neckband upright or turned over, of coat, dress, shirt etc.,... band of linen, lace etc., completing upper part of costume» (поясок навколо шиї, прямиий або підвернутий у пальті, сукні, сорочці тощо, смужка матерії, мережива тощо, яка завершує верхню частину костюма), грецьк. *κόλαρο* «σκληρός γιακάς των πουκαμισών, πρόσθετος γιακάς σε πουκάμισα».

Крім наведених вище методик лексико-семантичного поля, компонентного й дистрибутивного аналізів, у зіставній лексикології використовують ще психолінгвістичні експерименти (вільні й цілеспрямовані), статистичні методи (останні допомагають виявити певні тенденції як на рівні системи, так і на рівні мовлення).

Під час зіставного вивчення лексичної семантики дослідники нерідко обмежуються констатацією того, що одиниці зіставлення характеризуються

відношеннями включення, перетину й безеквівалентності. Такі судження є надто загальними й не сприяють розумінню семантики цих одиниць. Названі відношення охоплюють не всі сфери зіставного аналізу (стосуються семем, лексем, меншою мірою лексико-семантичних груп і не притаманні семам, які є універсальними когнітивними одиницями, та лексико-семантичним полям, які при порівнянні не можуть характеризуватися відношеннями перетину чи включення, а різняться лише кількісним складом елементів усередині поля, що зумовлює їх неоднакову польову структуру). Не ігноруючи універсальних відношень включення, перетину й безеквівалентності, контрастивна лінгвістика має враховувати характер цих відношень у кожному конкретному випадку, семантику, що залишається за межами тієї частини, яка в обох мовах збігається, їх онтологічну й гносеологічну природу. Усе це в кінцевому підсумку має розкрити своєрідність національно-мовної картини світу й інтерпретуватися через категорії когнітивної діяльності й національної ментальності носіїв мови.

Лекція 2

Семантичний обсяг слів. Гіперо-гіпонімія

Значення слова – історично закріплена в свідомості людей співвіднесеність слова з певним явищем дійсності. Лексичне значення є продуктом мисленнєвої діяльності людини. Воно пов'язане з редукцією інформації людською свідомістю, з порівнянням, класифікацією, узагальненням.

Слово – основна одиниця контрастивної лексикології. Твердження, що основною одиницею контрастивної лексикології є семема, некоректне. Якщо не відштовхуватися від слова, то пошуки еквівалентних значень будуть позбавлені будь-якого об'єктивного критерію. Ставлення до слова як основної одиниці мови в науці неоднозначне. Деякі заперечують слово як одиницю мови, інші визнають важливе значення слова, але заперечують необхідність враховувати слово при описі конкретних мов, треті стверджують, що визначити слово можна тільки для кожної мови окремо. Більшість мовознавців погоджується з визначенням слова Л. Блумфілда як мінімальної вільної одиниці. Таке визначення є універсальним для застосування і правильно вказує на наявність чи відсутність свободи (або зв'язаності) як основного критерію слова.

Значення слова – це зміст, створюваний у конкретній мові на основі наявних у ній опозицій у лексико-семантичній системі. Значення в принципі неперекладні. Смысл – це актуалізоване значення. На відміну від значення смысл не є статичним, він не визначається в лінгвістичних термінах, а розпливається в глибинах індивідуального буття і неповторності конкретної ситуації. Якщо значення має національно-мовну специфіку, то смысл – універсальний, інтернаціональний (при перекладі з однієї мови на іншу передаються не значення, які є специфічними для кожної мови, а смыслы). Лексичне значення часто називають реальним, навіть матеріальним або речовим.

Ядром лексичного значення є *концептуальне значення* (мисленнєве відображення певного явища дійсності). Так, наприклад, слово «обличчя» має концептуальне значення «передня частина голови». Крім концептуального

значення (його ще називають денотативним), слово може мати **конотативне значення**, тобто емоційні, експресивні, стилістичні «додатки» до основного значення. Наприклад, слова *морда*, *пика*, *фізіономія* мають таке ж концептуальне значення, як і *обличчя*, але на нього нашаровуються експресивно-стилістичні відтінки (конотації).

Концептуальне й конотативне значення є загальноприйнятими, тобто належать мові й зафіксовані в словниках. Від таких значень потрібно відрізнити контекстуальні значення, тобто значення, які виникають у певних контекстах (наприклад, коли дитину називають *котик* чи *лапочка*).

Говорячи про значення слова, необхідно мати на увазі, що слово загалом вступає в три типи відношень:

- предметний (слово – предмет);
- поняттєвий (слово – поняття);
- лінгвальний (слово – слово)

Віднесеність слова до предмета називають **денотативним значенням**.

Віднесеність слова до поняття називають **сигніфікативним значенням**.

За синтагматичною зумовленістю значення поділяються на вільні й зв'язані.

Можна констатувати, що ідентичність значень у різних мовах – це скоріше виняток, ніж норма. Повний збіг значення стосується лише власних назв – особових і географічних, наукових і технічних термінів (кисень – oxygen, гіпотенуза – hypotenuse), назв місяців і днів, а також числівників (тисяча — thousand). Такі слова є однозначними. Неоднозначні слова повних відповідників майже не мають. Як приклад збігу значень у неоднозначних словах можна навести укр. *лев* і англ. *lion*, які мають однакові значення: 1) «великий хижий звір родини котячих з короткою жовтою шерстю і довгою пишною гривною у самців»; 2) перен. «людина, яка звертає на себе увагу модним одягом, манерами і т. ін.»; або укр. *бичок* та грецьк. *γόπα* – назва риби та недопалок.

Одні мови надзвичайно багаті словами конкретного значення, а інші використовують слова із загальними значеннями і не намагаються виразити всі

деталі. Йдеться про випадки, коли в одній мові використовується родове поняття, а в іншій – видові. Так, російському любовь, англійському love, німецькому Liebe в латинській мові відповідають три лексеми: amor «любов між чоловіком і жінкою», Caritas «любов батьків до дітей», pietas «любов до батьків і між братами та сестрами». Деталі, вказані дієсловами укр. *йти*, *їхати*, нім. *gehen* «іти», *reiten* «їхати верхи (на коні)», *fahren* «їхати», новогр. *πάω*; укр. *стояти*, *сидіти*, *лежати*, *висіти*, нім. *stehen* «стояти», *sitzen* «сидіти», *liegen* «лежати», *hängen* «висіти», залишаються невираженими у французькій і англійській мовах, де цим словам відповідає одне слово — відповідно франц. *aller*, англ. *to go*, що мають значення «переміщуватися будь-яким способом» і франц. *être*, англ. *to be* та грецьк. *εἶμαι* зі значенням «бути, існувати».

Англ. *to wash*, нім. *waschen*, франц. *laver*, грецьк. *πλένω* передаються двома лексемами української мови – мити і прати, англ. *to marry*, франц. *se marier*, грецьк. *παντρεύομαι* у російській мові мають два різні за семантикою відповідники – жениться і виходить за муж. Французька, англійська та новогрецька мови, з одного боку, і німецька, українська й російська, з іншого, виявляють різні тенденції в цьому плані. У перших надається перевага родовим назвам (гіперонімам), у других – видовим (гіпонімам). Англ. іменник *flavour* позначає водночас відчуття смаку і запаху й відповідає нашому словосполученню смак і запах; англ. *cherry* – укр. вишня і черешня, англ. *melon* – укр. диня і кавун, грецьк. *ξέρω* – укр. знати і уміти.

Проаналізувавши англійські тексти обсягом 40005 словоформ та їх переклади на російську мову, Н. Б. Гвішіані виявлено, що 1365 вживанням слова *said* у російській мові *сказал* (-а, -и) вжито 823. Понад третину вживань *said* передано іншими словами. А загалом 48 одиницям дієслів мовлення в російській частині корпусу відповідало 88. Найчастотніша форма *said* у російській мові замінювалася дієсловами конкретнішого значення.

Особливою конкретністю значень характеризується українська мова: рос. *закреть* (дверь, собрание, зонт) – укр. *зачинити* (двері), *закрити* (збори), *згорнути* (парасольку), рос. *общий* – укр. *спільний* і *загальний*, рос. *точка* – укр.

точка і крапка, рос. способность – укр. здібність і здатність. Рідше трапляється зворотне явище: укр. палець – англ. finger «палець на руці», toe «палець на нозі», укр. плавати – англ. swim (про людину' і тварину), float, drift (про річі, хмари), sail (про судно), steam (про пароплав), cruise, navigate (на чомусь), boat (на човні), glide (у гондолі). Це зумовлено тим, що слово в одній мові закріплює в своєму значенні такі аспекти (ознаки) денотата, які в іншій мові розподілені між декількома словами. Річ у тім, що в одній мові необов'язково виражається та різниця, яка в іншій мові обов'язково виражену.

В англійській мові, як і в українській, у тварин і людей є backs «спини», necks «ший», а в іспанській тварини мають відповідно lomo і rescuezo, а люди espalda і cwello. В іспанській культурі відмінності між людиною і твариною є значнішими, ніж в англо-американській і слов'янській культурах. Щодо внутрішньомовного аспекту, то слова із загальним (недиференційованим, гіперонімічним) значенням у системі своєї мови мають одне значення, що відповідає двом словам і значенням іншої мови. У цьому принципова різниця між семантичною недиференційованістю і багатозначністю.

Розбіжність обсягу значень слів-відповідників притаманна не лише неспорідненим чи віддалено спорідненим, а й близькоспорідненим мовам. Контрастивна лексична семантика близькоспоріднених мов має свої особливості, пов'язані зі складністю виявлення зовнішньо прихованих семантичних відмінностей лексичних одиниць. Дослідник часто стикається з «провокаційною близькістю» (вислів О. О. Реформатського). Тому слід постійно остерігатися будь-якої подібності, оскільки вона штовхає на нівелювання індивідуального й провокує підміну чужого своїм. Наприклад, чимало мовців, які добре володіють українською й російською мовами, не помічають семантичної відмінності в російському слові *амуниция* і українському *амуніція* (рос. *амуниция* – «спорядження військового, крім зброї й одягу», а укр. *амуніція* – «спорядження військового, в т. ч. зброя»). Пор. ще: рос. *ославить* «розпустити про кого-небудь недобрі чутки», укр. *ославити* «поширити як добрі, так і недобрі чутки»; укр. *остуда* «охолодження організму, простуда» і «прохолода»,

тоді як рос. *остуда* «охолодження, збайдужіння» вживається тільки у випадку, коли йдеться про людські стосунки.

Для вивчення денотативного обсягу слів-корелятивів об'єктивним і найзручнішим способом є перевірка на сполучуваність. Так, рос. *дебелый* «сильний, великий» сполучається лише з назвами осіб (*дебелый мужчина, дебелая женщина*), а укр. *дебелий* і з назвами неістот (*дебела дівчина і дебелі м'язи, дебела колиска, дебелі ворота, дебелі мішок*). Такого ж характеру семантичні відмінності між *мережа* і *мережа*, *молодуха* і *молодуха*, *поганий* і *поганий* ін.

Ми говорили про недиференційоване, нерозчленоване значення однієї мови порівняно зі значенням його відповідників у іншій мові, тобто про випадки, коли в одній із мов слово позначає широкий клас денотатів. Однак існує й інша розбіжність, коли не збігаються в мовах межі певного семантичного континууму («кусочки дійсності»). Насамперед це стосується часових відрізків, наприклад членування доби на її частини. Нім. *Morgen* «ранок» охоплює час від шостої до десятої години, англ. *morning* від першої до дванадцятої, грецьк. *πρωί* – від дванадцятої ночі до пів дванадцятої дня, англ. *night* «ніч» захоплює й ту частину доби, яку по-українському прийнято називати вечором, а укр. *ніч* охоплює й ту частину доби, яку по-англійському позначають як *morning* «ранок» (пор. укр. *друга година ночі* і англ. *two o'clock in the morning*). Для француза перша година після півночі, як і для англійця та грека, – це перша година ранку (*une heure du matin*). Для іспанця сьома – десята година вечора – ніч, тоді як для француза та грека – це вечір. Якщо французи вітання *bonsoir* використовують із шостої години вечора, то італійці *buona sera* вже після третьої години дня. Українець, як і росіянин чи поляк, приїхавши до Парижа чи Лондона, попросить о першій годині дня *diner / dinner* відповідно до його поняття «обід», тоді як у понятті француза це тільки *dejeuner*, а в понятті англійця – *lunch*.

У мовах світу не збігається й членування віку людей – дитячий вік, підлітковий вік, вік юності тощо. Так, укр. *підліток* охоплює вік від дванадцяти

до шістнадцяти років, тоді як англ. *teenager* – від тринадцяти до дев'ятнадцяти років, франц. *adolescent* – від чотирнадцяти до двадцяти двох років. У французів сорокарічний вік сприймається як новий період у житті людини. Про людину до сорока років можна сказати *jeune homme* «молодий чоловік», а про людину після сорока років – *homme jeune* «чоловік молодий» (різний порядок слів). Те, що для українця є другим поверхом будинку, для англійця, німця і грека є першим поверхом (*the first floor, erster Stock, πρώτος όροφος*). Перший поверх відповідно позначається як *ground floor, Erdgeschoß, εισόγειο*.

Такі дослідження дають змогу констатувати, що і розбіжності, і близькості між співвідносними словами різних мов зумовлені способом життя народів — носіїв мови, характером їх мислення, відмінностями культури тощо.

Лекція 3

Фонова лексика. Слова-символи

Навіть у випадку, коли значення слів-відповідників у двох мовах збігаються, стверджувати про їхню повну семантичну відповідність не завжди можна. Слово живе в контексті культури, тому в різних мовах слова-відповідники можуть мати неоднакові семантичні асоціації. Особливо це стосується **фонові лексики** (лексика з національним асоціативним ореолом). Національні асоціації, пов'язані з певними словами, входять до національно-культурного компонента значення. Вони є неповторними для кожної мови, однак не фіксуються у тлумачних і перекладних словниках. Їх поділяють на асоціації, пов'язані з внутрішньомовними чинниками, такими, як внутрішня форма слова, вплив переносних значень, входження слова в певні словотвірні парадигми, звукові зближення тощо (їх називають мотиваційними асоціаціями), та асоціації, пов'язані з національно-культурним контекстом у найширшому розумінні. Хоч вони належать до периферії семантичної структури слова, однак є дуже важливими для міжкультурного спілкування, оскільки часто стають причиною перешкод у міжкультурній комунікації. Наприклад, для іноземця

українські слова *верба, тополя, явір* – назви дерев, а *калина* – рослина у вигляді куща. Для українців ці слова передають значно ширшу і глибшу інформацію, позаяк мають символічне значення, що засвідчено їх уживанням в українському фольклорі та поезії.

Специфічні національні асоціації властиві не тільки лексиці, у якій наявний національно-культурний компонент, а й звичайним нейтральним загальноживаним словам на означення речей і понять, поширених у всіх культурах. Як показав психолінгвістичний експеримент із трьома групами реципієнтів – українцями, росіянами, туркменами, такі слова, як *хозяин, отец, мать, бабушка, дедушка, свадьба, молоко*, дали різні реакції. Зокрема, слово *свадьба* у студентів-туркмен, на відміну від українців і росіян, асоціюється не тільки з веселістю, а й із втратою, а також зі змаганням. Слово *молоко* викликає в них більш захопливі асоціації (*белое счастье*). Слово *солнце* теж отримало різний емоційно-оційний ореол: у туркмен воно пов'язується з неприємними асоціаціями (*жара, жарко, скрывается, комната, парк*), а в росіян і українців у нього позитивна, навіть висока оцінка (*золотое, радость, кайф, глаза, мама*).

Особливо національна специфіка асоціювання спостерігається в реакціях-порівняннях українців і американців: укр. *очи* – як волошки, терен, вишні, озера, сонце, небо; амер. *eyes – like pools* «ковбані», *coins* «монети», *marble balls* «мармурові кулі», *ocean* «океан». Отже, саме національні асоціації зумовлюють входження певних слів до специфічних для кожної мови порівняльних зворотів (пор. ще укр. *стрункий як тополя*, рос. *стройный как береза*).

Фонова лексика часто стає перешкодою у міжкультурній комунікації. Наприклад, слову *молоко* у в'єтнамській мові відповідає *сайя*. Однак ці слова не є відповідниками з функціонального погляду, з погляду семантичної адекватності та відповідності фоновим знанням мовців. У реченні *Він уранці випивав склянку молока і йшов на роботу* функціональним еквівалентом слова *молоко* буде в'єтнамське *суйа* «чай» (в'єтнамці не п'ють молока). До таких слів, які вимагають функціональної заміни у в'єтнамській та багатьох інших південноазійських мовах, належать слова зі значенням «сонце», «місяць»,

«пальто», «дача», «виделка» та ін. При перекладі речення *Не люблю влітку сидіти в кімнатах* (літо – гарна, тепла пора року, сприятлива для прогулянок), спираючись на значення в'єтнамського *хе* «літо», можна натрапити на труднощі: літо в тропічному В'єтнамі дуже жарке і вологе, тому влітку в'єтнамці якраз не гуляють, а сидять в прохолоді вдома.

Ще яскравіше національні асоціації і, відповідно, національно-мовні картини світу виявляються у словах-символах. Слово-символ, за висловом Ю. Лотмана, є своєрідним згорнутим текстом. Воно сконденсовано містить великі сюжети, зафіксовані в пам'яті людей. Символ – явище специфічно національне. Семантика символу виявляється лише в контексті світоглядної традиції певного народу, через що символ не може декодувати носій іншої культури. Процес створення символу тісно пов'язаний із співвідношенням у мовній одиниці денотативної та фонові інформації, причому фонові інформація переважає.

Майже кожне слово може виступати символом явищ дійсності. Слова-символи звичайно є національними. Запозиченими словами із символічним значенням є лише біблеїзми. Відмінність символів визначається переважно особливостями побуту, віросповідання, географічного положення тощо. Спільні для декількох мов символи є результатом подібності ситуацій. Так, українськими символами виступають географічні назви (Україна, Дніпро), назви рослин, особливо квітів (калина, тополя, барвінок, мальва, червона рута), назви тварин, переважно птахів (чайка, зозуля, ластівка). Поширеною в усіх культурах є символіка кольорів, тварин та рослин. Наприклад, символіка кольорів в індоевропейських мовах переважно збігається, однак для французів зелений колір – колір надії. Що стосується тварин, то майже в усіх мовах баран асоціюється з тупістю, віл із працездатністю, вовк із кровожадністю, вівця зі смиренністю, заєць із лякливою, кішка з невірністю. Однак у німецькому соціумі віл асоціюється з тупістю (*dumm, wie ein Ochse* «дурний, як віл»), а кішка є символом 1) хижака (*Die Katze läßt das Mäuschen nicht* «Кішка не може не ловити мишей»); 2) незначного, пустого (*Etwas ist für Katze* «даремно,

марно», дослівно Це щось для кішки)\ 3) живучості (Sie ist zäh, wie eine Katze «Вона живуча, як кішка»); 4) обману, облуди, прикидання (Eine falsche Katze «Фальшива кішка»). У російській мові вона є символом 1) худі, виснаженої жінки (Мечусь, как угорелая кошка); 2) неприємності, сварки (Между нами черная кошка проскочила); 3) суму, неспокою, тривоги (Кошки скребут на сердце). В англійській мові cat «кішка» символізує злу, сварливу жінку. В грецькій мові γάτα – хитра людина або ніжна жінка.

Знання семантичних асоціацій і символіки слів дає мовцеві змогу виявити семантичний ореол слова, його реальне функціонування у певному соціумі. Цей ореол зумовлений усією історією слова, його етносоціальним і етнокультурним контекстом.

Асоціативні зв'язки є надзвичайно важливими й для відтворення мовної картини світу, хоч виявити їх дуже важко, оскільки вони приховані в глибинах національної ментальності. Саме тому повну мовну картину світу можна буде відтворити лише за наявності ґрунтовних словників асоціативних норм, створених на якомога ширшому охопленні мовців психолінгвістичним експериментом. Врахування національних особливостей асоціювання важливе для повноцінного оволодіння іноземною мовою. Тому цілком закономірним у наш час є поворот від структурної семантики до когнітивної, яка залучає в орбіту дослідження фонові й енциклопедичні знання. Семантичний аналіз, таким чином, безпосередньо змикається зі знанням людини про світ, із процесом пізнання позамовної дійсності. У контрастивній семантиці особливого значення набуває соціо-семіотичний підхід (crosscultural lexicology), завданням якого є вивчення лексичної семантики мов у зв'язку з пізнавальною діяльністю народів – носіїв цих мов, з когнітивними процесами, поняттями, в яких зафіксована певна картина світу, щоб перебороти межі, які відділяють одну від одної спільноти людей із різними культурами.

Полісемія. Специфіка переносних значень

Полісемія як мовне явище є універсалією, тобто у всіх мовах світу є

багатозначні слова. Універсальними є й закони розвитку полісемії, наприклад закон переходу від конкретного значення до абстрактного, способи творення полісемії – метонімічне й метафоричне перенесення слів. Однак у мовах світу це реалізується по-різному. Існують такі характерні випадки:

1) спільні закономірності перенесення слів на інші значення мають різну сферу використання. Так, уподібнення неживих предметів живим (антропоморфізм) є універсальним семантичним законом, але у французькій мові це перенесення здійснюється частіше і ширше, ніж, наприклад, у російській мові. По-різному виявляється в цих мовах і переносне вживання слів, що позначають почуття і сприйняття людини. У французькій мові для цього використовуються назви кольорових відчуттів, а в російській – звукових. Так, російський прикметник *глухой* має багато переносних значень, яких не має французький відповідник *sourd* (*глухое место, глухое окно, глухое платье*). Назви кольорів ширше використовуються в переносному значенні у французькій мові: *examen blanc* «екзамен без оцінки, залік», буквально білий іспит; *être vert* «бути сильним (про людину)», буквально *бути зеленим* тощо;

2) по-різному використовуються закономірності регулярної полісемії, тобто багатозначності, яка охоплює слова одного лексико-семантичного поля. Так, в українській мові одним і тим самим словом позначається дерево і його плід – *груша, слива, айва, персик, абрикос* тощо (виняток становить *яблуня – яблуко*), а в новогрецькій мові вони позначаються різними словами (*μήλο* «яблуко» – *μηλιά* «яблуня», *αχλάδι* «груша» – *αχλαδιά* «грушеве дерево»). І навпаки, у французькій мові тварини і м'ясо тварин експлікується одним словом, а в українській мові різними словами (*porc* «свиня» і «свинина»);

3) у різних мовах не збігаються групи слів чи окремі слова в межах лексико-семантичних об'єднань, які вживаються у переносних значеннях. В українській чи російській мовах назви овочів рідко використовуються щодо людей, а у французькій і німецькій мовах дуже часто (франц. *poix* «горіх», *gourde* «гарбуз», *poire* «груша», *cornichon* «корнішон» та ін. у значенні «дурень»; нім. *der Kohlkopf*, на відміну від українського *качан*, крім головки

капусти, називає нерозумну людину; *die Rübe*, на відміну від укр. *pina*, – ніс людини (товстий, безформений) і круглу, як ріпа, голову; *die Kürbis*, на відміну від укр. *гарбуз*, – голову; *die Gurke*, на відміну від укр. *огірок*, – довгий ніс; *die Melone*, на відміну від укр. *диня*, – капелюх). Слова *бобер*, *лебідка*, *сокіл*, *кіт* в українській мові мають переносні значення, а їх французькі відповідники не мають, зате франц. *merle* «дрізд» має переносне значення «проидисвіт», а в українській мові слово *дрізд* у переносному значенні не вживається;

4) переносні значення слів-відповідників у різних мовах переважно не збігаються. Контрастивне вивчення зв'язків і співвідношень між прямими і переносними значеннями слів дає цікаву і корисну інформацію стосовно етнолінгвального мислення. Кожна мова відзначається оригінальністю в характері лексичних переносів, що є відображенням своєрідного способу пізнання навколишнього світу. Пор.: укр. *вушко голки* – англ. *eye of needle* (око голки), укр. *ніс чайника* – франц. *bec du bouilloire* (дзьоб чайника). Рос. *вкальвуть*, *пахать* уживаються в переносному значенні «важко працювати», а укр. *вколювати*, *орати* таких переносних значень не мають. Укр. *низка* 1) «нанизані на нитку, мотузку, дротину і т. ін. однорідні предмети» (*низка перцю, риб, намиста, грибів, горобини тощо*) і 2) перен. «сукупність предметів, явищ» (*низка човників, вечорів, думок, заходів*), а рос. *низка* переносних значень не має. Укр. *баня* не тільки «лазня», а й «дуже жарко», грецький відповідник *μπάνιο* не має такого (другого) значення. Нім. *Schlange* «змія» і «черга», англ. *arm* «рука від кисті до плеча» і «гілка», *tiger*, крім «хижа тварина родини кошачих із оранжево-жовтими і чорними смугами; тигр», має ще значення «жорстока людина», «небезпечний противник», «хуліган», «хвалько», яких український відповідник не має. Англ. *rake* «граблі» має ще значення чогось дуже тонкого, а також худого (*as thin as a rake* «тонкий, як граблі», «худий, як тріска»), а *reacock* «павлин» означає також гордість, а слова-відповідники української мови в таких переносних значеннях не вживаються. Важко логічно пояснити, чому англійська мова акцентує на «мертвості» цвяха (*as dead as a doornail* «мертвий, як цвях у дверях») або холонокровності огірка

(*as cool as a cucumber* «холодний (холоднокровний), як огірок»). Розбіжність переносних значень часто спричиняє неправильне розуміння, помилки у перекладі. Так, укр. важкий сон «поганий сон» – англ. *heavy sleep* (важкий сон) «міцний, добрий сон»; укр. *важка книжка* «книжка, яка має трагічний зміст і важко емоційно переживається» – англ. *heavy book* (важка книжка) «важка за стилем, нудна книжка».

Найпоширенішими в мовах є метафоричні перенесення значень (правильніше – перенесення слів на інші значення). Метафоричне перенесення стало головним каналом поповнення терміносистем. Так, фінансова термінологія в наш час збагачується за рахунок метафор антропоморфних (англ. *period of digestion*, дослівно *період травлення, засвоєння їжі* «період, протягом якого встановлюється ринковий рівень цін нових акцій та облігацій»; *parent company* «батьківська компанія», *idle money* «ледачі гроші»; укр. *дочірнє підприємство*), побутових (англ. *topping up* від *to top* «мити» – «ліквідація грошей на дисконтному рахунку», *lending ceiling* від *to lend* «позичати» і *ceiling* «стеля, максимум» – «обмеження позики»; укр. *переливання капіталу*); орієнтаційних (*back door method* «метод "чорний вхід"») і колористичних (*red balance*, дослівно *червоний баланс* «пасивний баланс»; укр. *сірий ринок*).

Синонімія

Синонімічні зв'язки зіставляваних лексико-семантичних відповідників різних мов знаходяться на межі семасіологічних і ономасіологічних параметрів. Це зумовлено природою синонімії, яка є не лише показником неоднакових можливостей позначення одних і тих самих концептів у різних мовах, а також пов'язана з семантико-стилістичними особливостями, які виявляють якісні відмінності між наявними синонімічними рядами різних мов.

Мови різняться за багатством синонімії, кількісним складом співвідносних синонімічних рядів (ономасіологічний аспект), семантичними відтінками синонімів, стилістичною їх характеристикою, сферою вживання тощо. Можна стверджувати, що в синонімії яскраво виявляються специфічні риси мови,

своєрідна мовна картина світу.

Українська мова вигідно вирізняється серед усіх інших слов'янських багатством синонімії і пов'язаною з нею різноманітністю внутрішньої форми синонімів, що засвідчує своєрідність образного сприйняття явищ дійсності українським етносом. Пор. синоніми дієслів рос. *танцевать* і укр. *танцювати*: рос. *танцевать, плясать* (розм.), *откальвать* (розм.), *отхватывать* (прост.); укр. *танцювати, гарцювати* (розм.), *гопцювати* (розм.), *гопкати* (розм.), *скакати* (розм.), *гацати* (розм.), *чесати* (розм.), *кресати* (розм.), *садити* (розм.), *шкварити* (розм.), *віддирати* (розм.), *витанцьовувати, викаблучувати* (розм.). Пор. ще: рос. *метель, метелица, буран, вьюга, пурга*; укр. *метелиця, заметіль, сніговійниця, сніговиця, завірюха, хуртовина, хурделиця*. Якщо в російській мові слово *бить* має десять синонімів, то в українській мові слово-відповідник *бити* має аж сорок п'ять синонімів, багато з яких відзначаються оригінальною національною внутрішньою формою.

Крім багатства синонімічних рядів, національна специфіка синонімії виявляється у сфері стилістичних і стильових відношень синонімів. Пор. рос. *заболеть, захворать* (розм.), *занемочь, слечь, свалиться* (розм.), *занедужить* (прост.); укр. *захворіти, занедужати, ослабнути* (розм.), *злягти, звалитися* (розм.).

Відмінною рисою української мови є наявність у ній великої кількості слів-дублетів, тобто слів, які не мають жодних семантичних і стилістичних відмінностей. Пор. рос. *заместитель* – укр. *заступник, замісник*; рос. *почка* – укр. *брунька, пуп'янок*; рос. *семья* – укр. *сім'я, родина*; рос. *фонтан* – укр. *фонтан, водограй*; рос. *процент* – укр. *процент, відсоток*.

Лекція 4

Омонімія й омографія. Міжмовна омонімія

Омоніми – слова, які звучать однаково, але мають різні значення. Омонімія є універсальним явищем, однак її питома вага в різних мовах неоднакова. Так, у грецькій, французькій і англійській мовах вона значно поширеніша, ніж, наприклад, в українській чи російській. Це зумовлено особливостями фонетичної і граматичної будови мови: де слова короткі де поширене явище конверсії, там більше омонімів.

Розрізняють повні й неповні омоніми. **Повні омоніми** мають абсолютний збіг форм при їх змінюванні (*ключ* «знаряддя для замикання» та *ключ* «джерело»). **Неповні омоніми** збігаються не в усіх формах (*образ* «ікона» й *образ* «обличчя, художній засіб, тип» мають розбіжність у формах родового відмінка однини – *образа* й *образу*).

Зіставляти омонімію в різних мовах можна за джерелами (причинами) виникнення: **гетерогенні**, які виникли внаслідок збігу різних слів, і **гомогенні** (етимологічні), які виникли внаслідок розпаду одного слова на два.

Збіг раніше різних за звучанням слів може статися внаслідок історичних звукових змін. Так, рос. *лук¹* «цибуля» і *лук²* «ручна зброя для метання стріл» походять відповідно від *лоукъ* і *лжкъ*, (літера ж позначала носовий голосний [о], який перейшов у [у]). До гетерогенних належать англ. *flaw¹* «тріщина» і *flaw²* «порив вітру», *ear¹* «вухо» і *ear²* «колос».

Інша група гетерогенних омонімів є результатом збігу питомого й запозиченого слова або двох запозичених із різних мов слів: рос. *брак¹* «шлюб» (від слова брать) і *брак²* «недолік» (запозичене з німецької мови); укр. *балка¹* «яр» (тюркського походження) і *балка²* «дерев'яна колода» (запозичення з німецької мови).

Значно поширенішою у мовах є гомогенна омонімія: укр. *порох¹* «пил» і *порох²* «вибухова речовина»; рос. *свет¹* «світло» і *свет²* «всесвіт»; англ. *air¹*

«повітря» і *air*² «зовнішній вигляд», франц. *train*¹ «хід» і *train*² «поїзд» тощо.

Суміжним із омонімією є явище омографії. Омографи – слова, які пишуться однаково. Але вимовляються по-різному. У зіставному вивченні омографів слід звертати увагу на фонологічні й орфографічні засоби, які беруть участь у творенні омографів. Переважно такі засоби в різних мовах частково збігаються. Так, в англійській мові є два типи омографів – сегментний і суперсегментний. До **сегментного** типу належать омографи, поява яких не зумовлена різним наголошуванням: *bow* [bou] «лук» – *bow* [bau] «поклін», *wind* [wind] «вітер» – *wind* [waɪnd] «виток, поворот». До **суперсегментного** типу належать слова однакового написання, які відрізняються наголосом і відповідно вимовою ненаголошених голосних: *present* [ˈprezənt] «подарунок» – *present* [priˈzɛnt] «дарувати». Обидва типи омографів англійської мови поділяють на 1) лексичні, які різняться тільки лексичним значенням (*bow* [bou] «лук» – *bow* [bau] «поклін»); 2) лексико-граматичні (іменник *lead* [led] «свинець» – дієслово *lead* [li:d] «вести»); 3) граматичні (*read* [ri:d] «читати» – *read* [red] «читав, -ла, -ло, -ли»).

В українській і російській мовах немає сегментних омографів, є лише суперсегментні (лексичні – укр. *за́мок* – *замо́к*, рос. *па́рить* – *па́рять*, лексико-граматичні – укр. *доро́га* – *дорога́*, рос. *уха́* – *у́ха*, граматичні – укр. *розрі́зати* – *розріза́ти*, рос. *вы́сыпаться* – *высыпа́ться*).

У новогрецькій мові до сегментних омонімів можемо віднести такі приклади (в новогрецькій мові вони мають назву «омографи (ομογραφα)»): *λόγια* (λό-για) «слова» – *λόγια* (λό-γι-α) «книжна, літературна», *άδεια* (ά-δει-α) «дозвіл» – *άδεια* (ά-δεια) «порожня». До суперсигментних омонімів відносяться грецькі тонічні пароніми «*τονικά παρώνυμα*», які окрім наголосу можуть відрізнятися й написанням: *ποτέ* «ніколи» – *πότε* «коли?», *μιλώ* «розмовляти» – *μήλο* «яблуко».

Останнім часом усе більшу увагу контрастивістів привертає до себе **міжмовна омонімія**, тобто слова двох мов, які мають однакову форму, але різняться значенням. Наприклад, укр. *вродливий* «гарний» – рос. *уродливый* «потворний», укр. *луна* «відгомін, відлуння» – рос. *луна* «місяць», укр. *булка*

«хліб із білого пшеничного борошна» – болг. *булка* «молода, наречена», укр. *черствий* «який став твердим, несвіжим (про хліб)», чеськ. *čerstvý* «свіжий», укр. *мати* «мама» – грецьк. *μάτι* «око», укр. *геніальний* «винятково талановитий» – англ. *genial* «добрий, сердечний, веселий». Міжмовні омоніми ще називають «фальшивими друзями перекладача».

Безеквівалентна лексика. Лексичні лакуни

У науковій літературі терміни *безеквівалентна лексика* і *лакуни* часто вживаються як синонімічні й трактуються як слова, що відсутні в певній мові й не перекладаються «на загальних підставах». Ознаками цієї лексики вважають незрозумілість і незвичність.

Безеквівалентність слід розглядати лише стосовно певної (іншої) мови, оскільки нерідко трапляються випадки, коли слово однієї мови є безеквівалентним стосовно іншої, але має прямі відповідники в багатьох інших мовах. Наприклад, укр. *новосілля* має відповідник у російській мові *новоселье*, але є безеквівалентним щодо чеської мови, в якій це поняття передається описово *večtřek pro přátele, pořadaný po nastěhování do nového bytu*. Стосовно болгарської мови безеквівалентними є такі українські слова, як *абихто*, *білизняний*, *білобокий*, *верхолаз*, *вечірка*, *малосімейний*, *річковик* та ін., які мають прямі відповідники в російській мові. Вважають, що п'ять – десять відсотків слів мов навіть одного культурного кола не мають однослівних відповідників в іншій мові.

Існують різні класифікації безеквівалентної лексики і, відповідно, лакун. Зокрема, розрізняють: 1) *абсолютні лакуни* (коли немає однослівного еквівалента в іншій мові, як, наприклад, англ. *glimpse* «зорове короткочасне враження; картина, що швидко промайнула перед очима; швидкий погляд»; укр. *кватирка* і рос. *форточка*, які передаються в англійській мові запозиченим російським *fortochka* або описово *small hinged window (= pane used for ventilation)*); 2) *відносні лакуни* (коли кореляти не збігаються за частотою вживання, поширенням і сполучуваністю, як, наприклад, у випадку укр. *взуття*

і англ. *Footwear*: укр. *взуття* частіше вживається, ніж англ. *footwear*, яке зазвичай функціонує у сфері торгівлі, тоді як в інших випадках використовуються слова *shoes, boots*).

Серед слів, які інтерпретуються як безеквівалентна лексика, виокремлюють три різні за своєю природою групи:

1) слова, які позначають національно-культурні реалії певних народів (їх називають культурологічними лакунами): укр. *чумак, гривня, рушник, галушки, бандура, коломийка, вечорниці, калганівка* тощо; рос. *ящик, самовар, балалайка, щи, сарафан, ланти* і т. п.; грецьк. *δραχμή, νομός, βασιλόπιτα, χασάπικος, καλαματιανός, τσολιάς* тощо, англ. *sterling* «стерлінг; англійська грошова одиниця», *Big Ben* «годинник на будинку англійського парламенту», *clambake* «пікнік на березі моря, під час якого їдять запечені молюски, рибу або кукурудзу», *muffin* «гаряча булочка», італ. *spaghetti* «тонкі макарони», *tarantella* «італійський народний танець»; ісп. *peso* «монета в деяких країнах Латинської Америки», *conquistador* «завойовник», *toreador* «учасник бою биків (кориди)», *bolero* «іспанський національний танець»; япон. *сакура* «декоративна вишня, яка цвіте рожевими махровими квітками; символ Японії», *гейша* «жінка, яка вміє грати, танцювати, вести світську бесіду, і яку запрошують на роль гостинної господині на прийоми, банкети тощо», *ікебана* «мистецтво складання букетів, а також сам букет, складений за принципами ікебани», *кімоно* «японський традиційний чоловічий і жіночий одяг у вигляді халата, що його загортають направо й підперізують поясом». За тематичною (предметною) класифікацією тут виділяються поняття географічні (*стен, прерія, джунгли*), етнографічні (*досвітки, коляда, гуцул, сакля, арлекін, килим-самольот*), суспільно-політичні (*кантон, волость, воєводство, повіт, віче, сейм, ку-клукс-клан, неп, отаман, пластун*). За поширенням вони можуть бути національними (*рушник, гопак, стотинка*), регіональними (*арик, чайхана, харчо, пан*), інтернаціональними (*долар, віскі, джинси, сафарі*) і локальними (*трембіта, тронка*);

2) відсутні в якійсь мові слова на позначення понять, які існують у певному

суспільстві і, здавалося б, повинні були б мати однослівне вираження: *доба* – англ. *twenty-four hours*; нім. *vierundzwanzig Stunden, Tag und Nacht*; франц. *vingt-quatre heures, (un) jour et (une) nuit*; *науковець* – рос. *научный работник*; рос. *опечатка* – укр. *друкарська помилка*; грецьк. *αδέρφια* – укр. *брат і сестра, брати і сестри*; англ. *week-end* – укр. *час відпочинку від п'ятниці або суботи до понеділка; кінець тижня*. Серед цієї лексики можна виділити дві підгрупи:

а) безеквівалентні слова, які пояснюються різним членуванням мовами навколишнього світу (пор.: нім. *Hand i Arm* – укр. *рука*; англ. *finger i toes* – укр. *пальці*; рос. *сыр і творог* – укр. *сир*). У такому випадку двом гіпонімам однієї мови відповідає один гіперонім іншої. Пор. ще: грецьк. *πεθερά* – укр. *теща і свекруха, κουνιάδος* – укр. *дівер, свояк*. При перекладі компенсація таких лексем відбувається за рахунок контексту;

б) безеквівалентні слова, поява яких зумовлена тим, що певний етнос на противагу іншому не звернув увагу на якісь явища чи процеси, оскільки для нього це не було важливо: англ. *paperback* «книжка у м'якій обкладинці», *co-education* «спільне навчання хлопчиків і дівчаток», *mondayish* «небажання працювати після вихідних», *kidnapping* «викрадання дітей».

Обидві групи різняться тим, що коли в першому випадку немає слів через відсутність у цій культурі відповідних понять, то в другому відсутність слова зумовлена не відсутністю поняття, а відсутністю однослівного (нерозчленованого, синтетичного) його вираження. У цьому разі можна стверджувати про незавершеність процесу формування поняття;

3) відсутність слів, яка зумовлена власне мовними (внутрішньомовними) причинами – дефектністю (неповнотою) словотвірних парадигм. Пор.:

укр. чорний	чорнуватий	чорніти	чорнити	чорнота
англ. black	blackish	—	blacken	
		blackness		
укр. рожевий	рожеватий	рожевіти	—	—

англ. pink	pinkish	to pink	—	—
укр. весна	весняний	Весніти	веснувати	
				«виконувати весняні роботи»
англ. spring	spring	—	—	
Укр. літо	літній	—	літувати	
				«перебувати, проводити літо»
англ. summer	summer	—	to summer	

Пор. ще: укр. *понеділковий, вівторковий, — , четверговий, п'ятничний, суботний, недільний.*

Причинами неповноти парадигми може бути морфемна структура слова, яка чинить опір утворенню деривата за потрібною моделлю (створюються фонетично неблагозвучні слова чи такі, що не відповідають естетичним критеріям), а також омонімічне відштовхування слів (див. неможливість утворення прикметника від назви дня *серєда*, бо форми *серєдній, серєдинний* уже зайняті для вираження інших значень – відповідно «який міститься в середині, між двома особами, предметами і т. ін.; який однаково віддалений від кінців, країв чого-небудь» і «який міститься, розташований у середині чого-небудь»).

Очевидно, лише відсутність другої і третьої групи слів слід іменувати лакунами, бо це ті слова, які повинні бути в мові, а першу групу доречно називати словами-реаліями, або етнографізмами. Інколи лакунами можуть бути цілі лексико-граматичні класи слів, специфічних для певної мови, наприклад артиклі в новогрецькій, германських і романських мовах, українські безособові форми на *-но, -то* тощо. Бувають випадки, коли безеквівалентною є більша чи менша частина слів якогось лексико-граматичного класу. Так, зокрема, значна

частина російських дієприкметників на *-ущ*, *-ющ*, *-ащ*, *-ящ* не має українських відповідників такого типу і перекладається підрядними означальними реченнями (в українській мові немає форм пишучий, копаючий, кричачий тощо).

Отже, мови можна поділити на вербальні (дієслівні) і невербальні. Відповідно до цього можна говорити про різну категоризацію цими мовами світу. Номінативність англійської, тюркських, іранських і баскської мов можна розглядати як явища етномовні, як особливий спосіб репрезентації навколишнього світу, в якому дії представлені у вигляді імен. Іменний спосіб постає як особливий засіб концептуалізації дійсності мовою – іменний модус бачення світу.

Лекція 5

Фразеологія

Типи міжмовних співвідношень фразеологізмів

Фразеологічний склад є специфічною для кожної мови національно маркованою частиною лексики. Постійно поповнюючись новими одиницями, фразеологічний склад відображає культурно-історичний досвід народу, а також особливості історичних законів розвитку мови. З огляду на значення фразеологізмів, розрізняють такі типи міжмовних співвідношень:

1) повна еквівалентність (фразеологізм однієї мови має ідентичний відповідник в іншій мові, тобто фразеологізми-відповідники за значенням, структурно-граматичною будовою, образною основою, функціонально-стилістичною та експресивно-емоційною конотацією повністю збігаються). Наприклад, укр. *золоті руки* – рос. *золотые руки.*; укр. *клювати носом* – рос. *клевать носом* – біл. *кляваць носам*, укр. *попасти пальцем в небо* – рос. *попасть пальцем в небо*; укр. *як гриби після дощу* – рос. *как грибы после дождя* – біл. *як грыбы пасля дожджу* – польськ. *jak grzyby po deszczu* – болг. *като гъби след дъжд*; укр. *просити руки* – рос. *просить руки* – грецьк. *ζητώ το χέρι*, укр. *вмивати руки* – рос. *умывать кури* – грецьк. *νίβω τα χέρια μου*.

2) неповна еквівалентність. Тут можна виділити такі підгрупи:

а) фразеологізми з однаковим значенням, але з різною образною основою (мотивацією): укр. *пускати цапа в капусту* – рос. *пускать козла в огород*, рос. *у черта на куличках* – укр. *де чорти навкулачки б'ються*; укр. *ні сіло ні (в)пало* – рос. *с бухты-барахты*; укр. *коли рак свисне* – рос. *после дождика в четверг* – англ. *when pigs fly* «коли свині літатимуть», *when the moon turns green cheese* «коли місяць стане зеленим сиром», франц. *attendez-moi sous l'orme* «почекайте мене під в'язом», нім. *wenn die Hunde mit dem Schwanz bellen* «коли "собаки почнуть гавкати хвостами», ісп. *cuando la rana crie (tenga) pelo* «коли в жаби виросте волосся», кр.тат. *деве минареге чыкъкъанда* «коли верблюд вилізе на мінарет», кит. *tie shu kai hua* «коли пониклий саговник зацвіте», новогр. *το μήνα που δεν έχει Σάββατο, του Αγίου Ποτέ, ποτέ των ποτών, όταν ασπρίσει ο κόρακας*.

б) фразеологізми, однакові за денотативно-сигніфікативним значенням, але різні за емоційно-оцінним компонентом: рос. *подруга жизни* «дружина» – білор. *падруга жызни* «дружина + відтінок жартівливості».

Подібні фразеологізми, навіть однакові за структурою і лексичним наповненням, можуть мати в різних мовах неоднакове значення: рос. *показывать зубы* «виявляти до когось ворожість» – білор. *паказваць зубы* «сміятися»; укр. *дати маху* «помилитися», білор. *даць маху* «кинутися тікати».

3) безеквівалентні (в одній мові є фразеологізм, в іншій – фразеологізму з таким значенням немає): укр. *як з клоччя батіг* – рос. *никудышний*; рос. *взятки гладки* – укр. *нічого не візьмеш*.

За умови безеквівалентності можливі два типи співвідношень:

1) співвідношення фраземи в одній мові і слова в іншій. За такої еквівалентності зворот нерідко вирізняється образністю. Однак у багатьох випадках еквівалент-слово має достатньо високий рівень внутрішньої експресії, яка компенсує відсутність фразеологічного словосполучення того самого значення. Наприклад, російській фраземі *забубённая голова* «безшабашна, відчайдушна людина» відповідає декілька українських слів із виразною внутрішньою формою – *шибайголова, зайдиголова, урвиголова, пробийголова*. Пор. ще: рос. *гусь лапчатый* і укр. *хитродум*; укр. *набратися сорому* і рос. *осрамиться*;

2) співвідношення фраземи в одній мові і вільного сполучення в іншій. Наприклад: рос. *дело табак* – укр. *кепська справа*; рос. *с бору по сосенке* – укр. *звідусіль потрошки*.

Отже, повна міжмовна еквівалентність фразеологізмів є непоширеним явищем, при цьому чим віддаленіші мови, тим менше в них ідентичних фразеологічних відповідників.

Національна специфіка фразеологізмів

Національна специфіка фразеології може виявлятися: у значенні фразеологізмів; в їхній структурі (граматичних моделях); у їхньому лексичному

складі; в особливостях їх уживання (варіювання); у семантичних зв'язках у фразеологічних системах. За цими параметрами і зіставляють фразеологію.

Специфіка лексичного складу може виявлятися:

1) у вживанні безеквівалентних слів і слів із національно-культурним семантичним компонентом. Наприклад, рос. фразема *лаптем щипать хлебать* «про некультурну, неотесану людину» включає національно-орієнтовані лексеми *лапти, щипать*, які не мають прямих аналогів в інших мовах. Сюди ж належать укр. *на рушник стати* «одружитися», *гарбуза дати* «відмовити тому, хто сватається», *справляти колодія* «своєчасно не одружитися»; рос. *коломенская верста* «людина дуже високого зросту», *проще пареной репы* «дуже легко» (парена ріпа до появи картоплі була основним продуктом харчування в Росії), *во всю ивановскую* «голосно» (на Іванівській площі в Москві голосно оголошували царські накази), *шиворот навыворот* «не так, як треба» (бояр, що попали в опалу, саджали задом наперед на коня у вивернутій навиворіт сорочці).

Специфічні для кожної мови фраземи характеризуються наявністю в них слів на означення предметів традиційного національного побуту (укр. *макітра, глек, писанка, ковілька, рушник, рядно, вареник*; рос. *башимак, лыко, щипать, лапоть, блины*): укр. *голова як макітра* «про дуже розумну людину», *розбити глек* «посваритися», *як дурень з писанкою* «приділяти багато уваги чомусь незначному»; рос. *под башимаком* «бути в повній залежності від когось», *не всякое лыко в строку* «не кожна помилка ставиться в докір», *печь как блины* «створювати щось швидко і в великій кількості»;

2) у використанні національних власних назв. Переважно зі специфічним національним забарвленням використовуються у складі фразем імена людей і клички тварин: укр. *за царя Панька* «дуже давно», *мов Кузьма з маку* «недоречно, недоладно або невчасно що-небудь сказати», *товктися як Марко по пеклу* «невпинно, не перестаючи»; рос. *по Сеньке шапка, по Иванушке рубашка* «хто-небудь того і вартий»;

3) у використанні певних слів у співвідносних компаративних фразеологізмах завжди є специфічно національними. Пор.: укр. *голодний як*

вовк (собака) – нім. *hungrig wie ein Bär* «голодний як ведмідь»; *hungrig wie zehn Löwen* «голодний як десять левів»; укр. *п'є як швець (чоботар)* – нім. *trinken (saufen) wie ein Bürstenbinder* «п'є як щіткар». Пор. ще: рос. *(свеж) как огурчик* – чеськ. *jako jabličko*; *je jako hruška v širem pole* «як груша в чистому полі»; укр. *червоний як рак* – рос. *красный как клюква* – англ. *as red as Rotherham College* «червоний як Ротергемський коледж» – нім. *rot wie Zunder* «червоний як трут». Специфічно національними є також фразеологізми, побудовані на повторях, співзвуччях (римі): укр. *ливцем лити, ходуном ходити*, рос. *ревмя реветь, сидмя сидеть, лежмя лежатъ*; укр. *на Миколи та й ніколи, обоє рябоє*; рос. *ни складу ни ладу, ни ответа ни привета*; грецьк. *έτερον εκάτερον, αβριο μεθαβριο*;

4) у частотності слів-відповідників у фразеологізмах. Так, в українській фразеології поширені фразеологізми зі словом *мак*: *в голові мак цвіте* «хто-небудь недосвідчений, нерозумний», *сісти маком* «потрапити в безвихідне, скрутне становище», *як козак з маку, мов Кузьма з маку, вскочити в мак* – усі вживаються в значенні «недоладно, не так, як треба, сказати або зробити що-небудь», *втерти маку* «суворо покарати, добре провчити», *як за гріш маку* «дуже багато», *хоч мак сій* «дуже тихо», *як мак на четверо (бідний)* «дуже бідний», *стерти на мак* «розтрощити, розбити вщент»; *як маку* «дуже багато», *не з маком* «кому-небудь дуже погано», *дістати фігу з маком* «нічого не одержати», *з маком і таким бути* «по-різному; і краще, і гірше», *з медом та маком (промовити)* «облесливо, нещиро», *як після маку (спати)* «міцно, дуже добре». У французькій мові найпоширенішими є фразеологізми з назвами кольору і частин тіла, часто використовується числівник *quarte* «чотири» (в українській мові *три, сім і десять*). Фразеологізмів зі словом із значенням «вода» (*вода, water, agua*) в англійській мові 37, в українській 65, в іспанській аж 105. В іспанській і англійській мовах широко представлені фразеологічні одиниці, пов'язані з морською тематикою. Нерівномірність розподілу фразем за лексико-тематичними групами пояснюється екстралінгвальними чинниками;

5) слова, ідентичні за основним значенням, можуть мати різний семантичний обсяг і вступати у фразеологічні одиниці різними значеннями. Так,

скажімо, франц. *eau* «вода» має ще значення «рідина людського організму», тому вживаються у виразах *être tout en eau* «бути в милі (поті)», *cela fait venir l'eau à la bouche* «від цього слинка тече».

Фразеологія, на відміну від лексики, характеризується великою варіативністю. Ця варіативність може бути фонетичною (рос. *ноль* / *нуль без палочки*), словотвірні (*животы/животики надорвать*), лексичні (*налететь/вцепиться коршуном*), синтаксичні (*наговорить три короба – наговорить с три короба*). Варіативність – одна з найхарактерніших особливостей фразеології і важлива умова творення фразеологізмів. Особливо частотні звороти з варіативністю дієслова (укр. *поринати* (*пірнати, заглиблюватися з головою* – рос. *погружаются, окунаются с головой*; укр. *берегти* (*пилнувати*) як зіницю ока – рос. *беречь* (*хранить*) как зеницу ока) і неясні (незрозумілі) компоненти фразеологізмів (див. укр. *за морем телушка полушка* (*милушка, колушка, ловушка, цілушка, по вушка*)).

Часто трапляються випадки, коли в одній мові фразеологізм має варіанти, а в іншій не має. Пор. укр. *біла* (*панська*) *кість* «люди знатного, дворянського походження» – рос. *белая кость*; рос. *для большей* (*пущей*) *важности* – укр. *для більшої ваги*; укр. *скалити* (*шкірити, продавати, сушити*) *зуби* – рос. *скалить зуби*. Тенденція до варіювання в українській мові більша й різноманітніша, ніж у російській. Оскільки набір лексичних варіантів суворо окреслений, то можна встановити в зіставному плані типи варіантних компонентів, їх регулярність і продуктивність, співвідношення між ними тощо.

Національно-мовна специфіка фразеології виразно виявляється в синонімічних зв'язках фразем. Мови можуть різнитися як за багатством синонімічних рядів, так і за відношенням фразем усередині синонімічних рядів за додатковими диференційними ознаками – семантичними, оцінними, стилістичними. У синонімічних рядах одні фраземи двох мов можуть зближуватися, навіть цілком накладатися одна на одну, інші можуть не мати прямих аналогів у другій мові, відрізнятися семантично й стилістично. Пор. укр. *обоє рябоє* (розм.), *одним мотузком зв'язані, однією міркою міряні, один*

одного варт, який їхав, таку й стрів (здибав), зустрівся Яким з таким (розм.), одного поля ягода (розм.) і рос. два сапога пара (розм.), одного поля ягода (розм.), одним миром мазаны, одним лыком шиты (прост.), на одну колоду, на один покрій (розм.), из одного теста, на одну статью, под одну масть (шерсть) (прост.), пятак пара (заст., прост.), одного сукна епанча (заст., розм.). У цих двох різномовних синонімічних рядах деякі із співвідносних фразем суттєво розходяться за внутрішньою формою й стилістичними конотаціями. Пор. ще українські й російські фразеологізми зі значенням «те, що позбавлене здорового глузду; нісенітниця»: *сон рябої кобили, три мішки (сім мішків) гречаної вовни, на вербі груші (а на осиці кислиці); бред сивой кобылы, турусы на колёсах, сапоги всмятку.* За збігу внутрішньої форми першого члена інші співвідносні фраземи, зближуючись за значенням, різняться за метафоричною основою, хоч усі вони побудовані на алогізмі.

Синонімією фразем зумовлюється специфіка антонімічних рядів у кожній із зіставляваних мов. Що багатші синонімічні ряди, то більше фразем вступають в антонімічні опозиції. Крім цього, специфіка фразеологічної антонімії може виявлятися в інших особливостях. Так, у співвідносних українських протичленах на відміну від російських є більше національно-специфічних рис. Зіставлення антонімічних рядів фразем в українській і російській мовах виявило й спільні тенденції, зокрема переважання фразем, які позначають негативну ознаку, щодо фразем, які позначають позитивну ознаку.

Наведений матеріал показує, що достовірну картину про специфіку фразеології порівнюваних мов можна отримати за умови зіставлення не окремих фразем, а фразеологічних систем мов. Спочатку необхідно проаналізувати системні (парадигматичні) відношення у фразеології кожної окремої мови, а відтак зіставляти (накладати одне на одне) системні об'єднання (тематичні групи, фразеологічні поля, функціонально-семантичні ряди – синоніми, антоніми тощо) і фразеологічні системи в цілому для виявлення спільного й відмінного між ними. Так, В. І. Кононенко у такий спосіб дослідив тематичну групу «праця», а в ній семантичне поле «важка праця» в російській

та українській мовах і дійшов висновків про спільність моделей, близькість лексичного наповнення, єдність внутрішньої форми і мотиваційної бази фразем досліджуваного поля в цих мовах. Відмінності стосуються синонімічних рядів, об'єднаних значенням «безділля». Негативна оцінка цієї вади вплинула на різноманітність метафоричних перенесень, асоціативних ознак, покладених в основу відповідних фразем. Пор. укр. *байдики бити, баглаї бити, каньки м'яти, лежнем лежати, лежні справляти, гави ловити, витрішки купувати* і рос. *бить баклуши, валять дурака, лодыря гонять, лежать на боку, лежат на печи, сидеть сложа руки, плевать в потолок, считают ворон* та ін.

Отже, національно-мовна специфіка фразеології найбільшою мірою виявляється в лексичному складі фразеологізмів, частотності певних тематичних груп слів, у варіативності фразем, їх багатозначності і системних (синонімічних й антонімічних) зв'язках.

I. ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКО-ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

СЕМІНАР № 1

Слово та його значення. Закономірності семантики в новогрецькій та українській/російській мовах

1. Слово як основна одиниця словникового складу та предмет вивчення лексикології.
2. Визначення слова у сучасній лінгвістиці. Основні ознаки слова в новогрецькій та українській/російській мовах.
3. Слово та його значення. Лексичне значення слова та його типи. Внутрішня форма слова.
4. Багатозначність як явище типове в новогрецькій та українській / російській мовах та шляхи її розвитку.
5. Класифікація лексики за семантикою
 - Різні види семантичних відносин слів та груп слів.
 - Синоніми. Типи синонімів.
 - Антоніми. Типи антонімів.
 - Омоніми. Типи омонімів
 - Пароніми, їх функціонування.
 - Теорія семантичних полів.

Література

1. Булаховський Л.А. Нариси з загального мовознавства / Л.А. Булаховський. – К., 1959.
2. Гак В.Г. Сопоставительная лексикология / В.Г. Гак. – М., 1977.
3. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства / Ю.О. Карпенко. – К. – Одеса, 1991.
4. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства / М.П. Кочерган. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 368 с.

5. Лисиченко А.А. Бесіди про рідне слово: Слово і його значення / А.А. Лисиченко. – Харків, 1993.
6. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология / В.Н. Манакин. – К., 2004.
7. Реформатский А.А. Введение в языковедение / А.А. Реформатский. – М., 1996.

Питання для самоконтролю:

1. Що вивчає лексикологія?
2. Що є предметом загальної, конкретної, історичної та зіставної лексикології?
3. Дайте визначення слова. Чому важко дати визначення слова?
4. Чим відрізняється слово від морфеми і словосполучення?
5. Назвіть основні ознаки слова.
6. Як класифікуються слова за способом номінації?
7. У чому полягає різниця між термінами *слово* і *лексема*?
8. Дайте визначення лексичного значення слова.
9. Із яких компонентів складається лексичне значення?
10. У які типи відношень вступає слово?
11. Розкажіть про співвідношення слова і поняття.
12. Що таке денотативне, сигніфікативне і структурне значення слова?
13. Які значення виділяють за їх синтагматичною зумовленістю? Проілюструйте кожен із різновидів значень конкретними прикладами.
14. Що таке моносемія і полісемія? У чому відмінність вживання однозначних слів від багатозначних?
15. Як виникає полісемія? У чому відмінність між прямим і переносним значенням слова?
16. Які типи перенесення значень ви знаєте? Охарактеризуйте їх і наведіть приклади в українській та грецькій мові. Чим відрізняється переносне значення слова від переносного вживання (оказіонального значення) слова?
17. Що таке розширення і звуження значення? Чи збігається поняття широкого значення з поняттям багатозначності?
18. Дайте визначення омонімів. Зіставте явище полісемії й омонімії. Що зближує і що розрізняє полісемію й омонімію?
19. Які різновиди омонімів існують у мові? Наведіть приклади гомогенних і гетерогенних омонімів. Яка роль омонімів у мовленні?
20. Назвіть суміжні з омонімією явища. Кожне з них проілюструйте прикладами української та грецької мови.

21.Що таке синонімія? Які є типи синонімів? Які різновиди часткових синонімів ви знаєте?

22.Що таке синонімічний ряд? Чим визначається входження слів в один синонімічний ряд? Як називається перше (стрижневе) слово синонімічного ряду?

23.Які різновиди синонімії ви знаєте? Яку роль відіграють синоніми у мовленні?

24.Охарактеризуйте явище антонімії. Назвіть чотири типи антонімів.

25.У чому спільність і відмінність синонімії й антонімії? Яка стилістична роль антонімів?

26.Що таке гіперо-гіпонімія? Чому гіперо-гіпонімію називають квазісинонімією?

Практичні вправи

1. Складіть три речення зі словом *джерело* у таких значеннях:

1. Потік підземної води або іншої рідини, що витікає із землі.
2. Писемна пам'ятка, оригінал, на основі якої будується наукове дослідження.
3. Першопричина, початок чогось.

2. Знайдіть слова з переносним значенням. Поясніть, за якою ознакою відбулося перенесення.

1. Крізь пилюку, по багнюці, в холод і завію прийде чистою до тебе біла моя мрія (В. Симоненко).
2. Чорним круком чорну вістку із чужини хтось приніс (О. Олесь).
3. По садах пустинних їде гордовито осінь жовтокоса на баскім коні (В.Сосюра).
4. Вечір. Падає напруго сонце. Обрій нашкірений наколовся на шпичаки дальніх сосен (В. Стус).
5. Не повітря — найтонші звуки, не долина — блакитний дим. І весни пустотливі руки у волоссі моїм. Голубіє земля, оповита прозорим серпанком, хвилі кидає в берег море, важке і зелене. На обличчя і груди людини лягає небо, небо в білих хмарах, що тихо чекає слова (О. Ольжич).
6. Вітер з гаєм розмовляє, шепче з осокою (Т. Шевченко).
7. Між співами тюремних горобців причулося — синичка заспівала і тонко-тонко прясти почала тугеньку цівку болю (В. Стус).

Ποιες από τις παρακάτω λέξεις γραμμένες με έντονα γράμματα χρησιμοποιούνται μεταφορικά και τι σημαίνουν μέσα στη φράση που βρίσκονται:

1. Είναι το **πρωτολαλίκαιο** της παρέας.
2. Είναι **παλικάρι** στον πόλεμο.
3. Είναι **παλικάρι** ακόμα.
4. Έχει δύο κορίτσια κι ένα

παλικάρι. 5. Πήραν το κάστρο μ'ένα **γυουρούσι.** 6. Ο Κανάρης είναι διάσημος **μπουρλοτιέρης.** 7. Ο Παλαφλέσσας ονομάστηκε **μπουρλοτιέρης** των ψυχών.

3. Доберіть до виділених слів синоніми.

Над річкою вечоріє, прохолоднішає на ніч. На сухому пагорбі по той бік річища **маячило** село, майже зо всіх боків обступлене тихим, оранжевим, як і небо, паводком. Тоді Андрій **прожогом** схоплювався з постелі, смалив цигарки, **никав** по хаті, натикаючись на стільці й гуркаючи ними об підлогу... Як тільки сонце **виринуло** з-за перелогів і степ усміхнувся до нього рум'яними росами, почули куренівці далекий грізний гуркіт, що все **наближався** і наближався (Гр., Тютюнник).

4*. Доберіть синоніми до наведених слів. Складіть із ними словосполучення.

Радити, похід, виставка, вогонь, край, колір, червоний.

Μεγάλος, γη, αγαλώ, ψηλός

5. Доберіть до виділених слів антоніми.

1. Над луками, залитими квітневою повінню, холонув оранжевий **вечір**, зануривши в **мілкі** при-бережки **далеке** полум'я хмар. І чим **глибше** за пагорби поринало сонце, тим **нижчою** ставала заграва, вужчою — вогняна смуга у воді понад лозами, наче хвилі ткали її кудись під берег. 2. За день води **убуло**... 3. Над обрієм дотліла і **згасла** сонячна заграва. Незабаром з обох боків звелися справді **круті**, розмиті береги, з яких соковитими жилами звисало у воду і гуло від **найменшого** дотику **міцне** берестове коріння. 5. Заходило сонце, у **вузеньких** хугірських вуличках стояла червона курява, в садках варилася на триніжках **вечеря**, гупали об землю

спілі яблука (Гр. Тютюнник).

Να βρείτε τις αντίθετες εκφράσεις, αλλάζοντας τις κατάλληλες λέξεις που είναι γραμμένες με πλάγια γράμματα:

1. Το *μίσος* *κατεβάζει* τον άνθρωπο. 2. Τα *πλούτη* *καμιά* φορά *βλάφτουν* τον άνθρωπο. 3. Η *αύξηση* των κεφαλαίων οδήγησε το εμπόριο σε μεγάλη *ακμή*. 4. Σας εκφράζω την *ευχαρίστησή* μου για τη *διακριτική* συμπεριφορά σας. 5. Να *αγαπάμε* τη *δικαιοσύνη* και την *αλήθεια*.

6. Знайдіть омоніми, визначте їх групу.

1. До обіду покосили, гострі коси потупили (Народна творчість). 2. Через вузьку протоку, що відокремлює острів від довгої піщаної коси, котяться спінені хвилі (М. Трублаїні). 3. Теплий вітре, шуми, ясне сонце, в zenіті світи, ми будуєм для щастя світи (В. Сосюра). 4. Хоч з хвастунів, бувало, і сміються, але в дільбі їм часто долі дістаються (Л. Глібов). 5. Вгорі темне непривітне небо, долі — холодна земля (М. Коцюбинський).

7. З'ясуйте різницю в лексичному значенні поданих паронімів і введіть їх у словосполучення.

Адрес — адреса, вправа — управа, сильний — силовий, компанія — кампанія, інтелігентний — інтелігентський, редакційний — редакторський, продуманий — придуманий, ідеальний — ідеалістичний, реальний — реалістичний, матеріальний — матеріалістичний, проблемний — проблематичний, музичний — музикальний, агітаторський — агітаційний.

8*. Доберіть до іменника прикметник, що стоїть у дужках, узгодивши його за лексичним і граматичним значенням.

Апарат, погода (літальний, льотний); погляди, стан (матеріальний,

матеріалістичний); ніж, цех, речення (складний, складальний, складений); стрічка, ранок (червоний, червневий).

На βρείτε ποια λέξη, απ' αυτές που είναι μέσα στην παρένθεση, ταιριάζει μ' αυτή που είναι έξω από την παρένθεση:

πολιτική (αμνησία – αμνηστεία), τελικό (σίγμα – στίγμα), (άπλυτος – άπληστος) έμπορος, σεληνιακή (έκλειψη – έκθλιψη), (ορίζω – πορίζω) αρχηγό, (αμύητη – αμίμητη) συμπεριφορά, (σχήμα – σήμα) του ιερέα, (ζωφόρος – ζωηφόρα) του Παρθενώνα.

9*. Перепишіть речення. Замість крапок вставте необхідне слово, вибравши його з наведених в дужках. Свій вибір поясніть:

1. Уже з першої хвилини стало зрозумілим, що оратор має про все, що сталося. – В його виникали образи майбутніх героїв твору (уявлення, уява). 2. Ми дійсно потрапили в тяжке – Всі основні статті необхідно переглянути (положення, становлення). 3. Було вжито всіх заходів, щоб розвиток найважливіших галузей промисловості. – Директор шукав нових способів, щоб робітників економічно працювати (заохотити, стимулювати).

СЕМІНАР 2

Лексика грецької та української мов у функціональному аспекті

1. Соціальна та професійна диференціація словникового складу грецької та української мов, диференціація за сферами вжитку.
2. Офіційний та розмовний стилі.
3. Загальноживана та соціально-зabarвлена лексика.
4. Професійна лексика та науково-технічна термінологія.
5. Сленг. Жаргони та їх підгрупи.
6. Територіальна диференціація словникового складу грецької мови. Національна літературна мова і територіальні діалекти Греції.
7. Територіальна диференціація української мови. Поняття діалекту та говірки. Діалекти та говірки української мови. Діалектизми української та новогрецької мови.

Література

1. Мацюк З. Українська мова професійного спілкування: Навч. посіб. / З. Мацюк, Н. Станкевич. – К.: Каравела, 2005. – 352 с.
2. Панько Т. І. Українське термінознавство: Підручник [для студ. гуманітарних спеціальностей] / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
3. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / За ред. І.К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1973. – 438 с.
4. Дорошенко С.І. Методичні рекомендації до написання дипломних і магістерських робіт з української мови і методики її викладання / С.І. Дорошенко. – Х. : ХНПУ, 2005. – 20 с.
5. Дудик П.С. Стилїстика української мови: Навч. посіб. / П. С. Дудик. – К. : Академія, 2005. – 332 с.
6. Мацько Л. І. Стилїстика української мови / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О.

М. Мацько. – К. : Вища шк., 2003. – 462 с.

7. Мацюк З. Українська мова професійного спілкування: Навч. посіб. / З. Мацюк, Н. Станкевич. – К.: Каравела, 2005. – 352 с.

8. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови / О. Д. Пономарів. – Тернопіль: Навч. книга–Богдан, 2000.– 248 с.

9. Μότσιου Β. Στοιχεία λεξικολογίας. Εισαγωγή στη νεοελληνική λεξικολογία / Β. Μότσιου. – Αθήνα : Εκδόσεις Νεφέλη, 1994. – 251 σ.

10. Νεοελληνική γραμματική του Μανόλη Τριανταφυλλίδη. Οργανισμός εκδόσεως διδακτικόν βιβλίων. – Αθήνα, 1997. – 455 σ.

Питання для самоконтролю:

1. На які групи ділиться лексика за вживаністю?
2. Які слова належать до активної лексики?
3. Назвіть групи слів, що входять до пасивної лексики?
4. Розкрийте зміст термінів *професіоналізм*, *діалектизм*, *екзотизм*, *жаргонізм*, *аргоїзм*. Наведіть приклади в українській та грецькій мові.
5. Що таке табу й евфемізми?
6. Як членується лексика за стилістичною класифікацією?
7. Назвіть основні групи слів, що входять до лексики високого стилю і лексики низького стилю.
8. Дайте визначення терміна. Назвіть основні ознаки терміна.
9. Для чого потрібно знати стилістичну класифікацію лексики?
10. Схарактеризуйте відмінності між загальнонауковою, міжгалузевою й вузькоспеціальною термінологією.
11. Які особливості використання термінології обраного фаху ви знаєте?
12. Які термінологічні словосполучення можна віднести до словосполучень стійкого характеру?
13. Яким чином можна розрізнити словосполучення стійкого характеру і вільні термінологічні словосполучення?

Практичні вправи

1. З поданого тексту випишіть діалектизми та поясніть їх значення. З якою метою використав їх автор? До якого стилю належить цей текст?

"Коли Іванові минуло сім літ, він уже дивився на світ інакше. Він знав уже багато. Умів знаходити помічне зілля-одален, матриган і підойму, розумів, про що канькає каня, з чого повстала зозуля, і коли оповідав про це все те вдома, мати непевно позирала на нього: може воно до нього говорить? Знав, що на світі панує нечиста сила, що арідник (злий дух) править усім; що в лісах повно лісовиків, які пасуть там свою маржинку: оленів, зайців і серн; що там блукає веселий чугайстир, який зараз просить стрічного в танець та роздирає нявки".

Να εξηγήσετε με τη βοήθεια λεξικού τους παραπάνω ιδιωτισμούς της Κρήτης:

άγγουρος	δαμάκι
φαντός	δυνάζομαι
λαμπάνω	αζάλης

2. Поясніть різницю між словами у парах синонімів, попередньо ввівши їх у словосполучення.

Свічадо — дзеркало, вої — воїни, гуманність — людяність, ратний — бойовий, офірувати — жертвувати, рать — битва, уста — губи, чоло — лоб, перст — палець, ректи — говорити, знатний — відомий, зізда — зірка.

3. У поданих реченнях визначте слова-професіоналізми й терміни. З'ясуйте значення цих одиниць.

1. Біля електричних лебідок застигли лебідчики в чеканні команди (С. Руданський). 2. Христя снувала на мотовило найтоншу пряжу з шпульки, одлічувала чисниці, пасма і перев'язувала їх десятчаною

ниткою (А. Іщук). 3. Попервах було особливо важко. Мулярські лопатки не тримались в руках, які звикли до пензля (з «Робітничої газети»). 4. Робітник від млина стояв над ямою і трогав линву, що зовсім вільно звисала з валу (І. Франко). 5. Науку, що досліджує закони творення слів, називають словотвором (І. Вихованець). 6. У борних озерах, сполучених з термами, завжди відкладається бура (з журн. «Наука і техніка»). 7. В епоху Київської Русі існували різні системи землеробства – вирубна, перелогова та парова з двопільною і трипільною сівозмінами (із енциклопедії).

4*. Укладіть термінологічний словник (не менше 30 одиниць) за своїм фахом. П'ять одиниць уведіть у речення.

5*. Доведіть, що цей текст належить до науково-популярного підстилю.

Історія походження найзагадковішого чоловічого костюма – смокінга – сповнена таємниць й овіяна неймовірними легендами. Кожна з цих історій має право на існування, але яка з них найближче до дійсності, сьогодні впевнено не може сказати ніхто. Найбільш поширена версія, що батьківщиною смокінга є Англія, а вигадав його англійський прем'єр-міністр Бенджамін Дізраелі.

У 80-х роках ХІХ ст. сер Дізраелі запропонував суспільству екзотичний туалет для куріння – смокінг, що в перекладі з англійської означало: «одяг для курця». Тоді цей наряд складався з шовкового халату, який доповнювала невеличка шапочка з пензликом. Щоб запах тютюну не викликав неприємності й негативних емоцій у жінок, чоловіки перевдягалися в новий туалет у спеціально відведених для куріння кімнатах (із журналу).

6. Να δώσετε τον ορισμό των παρακάτω λέξεων:

1. Μια σειρά ποιητικού κειμένου:

1. Στενή λωρίδα που χωρίζει δύο θάλασσες:
..... .
2. Η αύξηση των διαστάσεων ενός σώματος με τη θερμοκρασία:
..... .
3. Βαρύς και μακρός αφύσικος ύπνος:
4. Όργανο που μετράει την πίεση στον αέρα:
..... .
5. Το χάσιμο της μνήμης μας:
6. Όργανο για την εξουδετέρωση των κεραυνών:
..... .
7. Χαμηλό και μακρύ τείχος που προστατεύει την ακτή απ'τα κύματα:
..... .
8. Τεχνητό ή φυσικό σώμα που περιφέρεται γύρω από κάλιο ουράνιο σώμα:
9. Προσωρινή διακοπή των εχθροπραξιών:

7*. Визначте, до якого розряду лексики належать виділені слова. Поясніть особливості їх функціонування в тексті.

Горизонтальний ткацький верстат для ручного ткацтва в чотири ремізки складається з ткацького вала, на який намотується виготовлюваний виріб (ткання) і в місцях якого закріплюються зв'язані в пучки кінці основи; фіксаторів ткацького вала, за допомогою яких відпускають основу і намотують ткання; поперечної рами батана, в яку вставляють бердо; берда, через яке проходять усі нитки основи (чим густіше бердо, тим густішою буде тканина); ремізок; пристрою для піднімання ремізок; верхньої каркасної дошки; основного вала, на якому закріплено основу. У вічка ремізок проводять парні (в одну) й непарні (в другу) нитки. Складніший ткацький рисунок потребує більшої кількості ремізок, в які за схемою цього рисунка заправляють нитки основи. За допомогою ремізок піднімають потрібні нитки основи для переплетення

з нитками утка , а також створюють ткацький рисунок. (Л. Жоголь)

8*. Випишіть із наведених слів наукові терміни. Визначіть, за якою ознакою ви їх вибрали.

Один, зубці, аксіома, стрічка, опір, лавсан, ракетник, акт, щелепи дробарки, гранична швидкість, натяг, ідеал, маса, комплекс, інгредієнт, хвиля, призма, меридіан.

9* Поділіть запропоновану нижче лексику на загальнонаукову та спеціально-термінологічну. Поясніть свій вибір.

Принцип, метод, штрек, штрих, класифікація, контраст, аналіз, маркетинг, менеджер, кокс, нокаут, сопрано, віолончель, таблиця, аналіз, синтез, логіка, горизонт, квадрат, культура, ґрунт, діалект, тотожність, трикутник, аналогія, форма, документ, заява.

СЕМІНАР 3.

Неологізми та архаїзми в новогрецькій та українській мовах. Іншомовні запозичення як шлях розвитку словникового складу в новогрецькій та українській/російській мовах

1. Нове та старе у словниковому складі новогрецької та української/російської мов.
2. Архаїзми та неологізми, причини їх виникнення.
3. Основні групи архаїзмів: загальні, індивідуальні, лексичні, стилістичні.
4. Причини іншомовних запозичень: екстралінгвістичні та лінгвістичні.
5. Шари іншомовних запозичень в грецькій мові. Запозичення в українській/російській мові.
6. Класифікація іншомовних запозичень у сучасній лінгвістичній літературі.
7. Явище етимології.
8. Паретимологія

Література

1. Білецький А.О. Про мову і мовознавство / А.О. Білецький. – К., 1996.
2. Булаховський Л.А. Нариси з загального мовознавства / Л.А. Булаховський. – К., 1959.
3. Гак В.Г. Сопоставительная лексикология / В.Г. Гак. – М., 1977.
4. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства / Ю.О. Карпенко. – К. – Одеса, 1991.
5. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства / М.П. Кочерган. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 368 с.
6. Лисиченко А.А. Бесіди про рідне слово: Слово і його значення / А.А. Лисиченко. – Харків, 1993.
7. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология / В.Н. Манакин. – К., 2004.
8. Реформатский А.А. Введение в языковедение / А.А. Реформатский. – М., 1996.

9. Μότσιου Β. Στοιχεία λεξικολογίας. Εισαγωγή στη νεοελληνική λεξικολογία / Β. Μότσιου. – Αθήνα : Εκδόσεις Νεφέλη, 1994. – 251 σ.
10. Νεοελληνική γραμματική του Μανόλη Τριανταφυλλίδη. Οργανισμός εκδόσεως διδακτικών βιβλίων. – Αθήνα, 1997. – 455 σ.

Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте причини історичних змін у лексиці.
2. Які слова називають архаїзмами? Яка відмінність між власне архаїзмами й історизмами?
3. Назвіть групи лексичних архаїзмів.
4. Що таке семантичні архаїзми?
5. Які слова називають неологізмами? Які різновиди неологізмів ви знаєте? Що таке авторські неологізми? Який ще існує термін для їх позначення?
6. Розкрийте причини лексичних запозичень.
7. Яка різниця між лексичними запозиченнями і кальками?
8. Опишіть шляхи та способи запозичень.
9. Яких змін зазнають запозичувані слова при їх адаптації в мові?
10. Які конкретно мови є найпотужнішими джерелами лексичних запозичень?
11. Що означає слово *пуризм*? Як потрібно ставитися до іншомовних запозичень?
12. Що таке історична лексикологія?
13. Дайте визначення етимології.
14. Що розуміють під внутрішньою формою слова?
15. Як називається втрата словом своєї внутрішньої форми?
16. Як ви розумієте термін *наукова етимологія*? Назвіть принципи наукової етимології.
17. Що таке народна (побутова) етимологія? Чим вона відрізняється від наукової етимології?

Практичні вправи

1. Виділіть історизми та архаїзми. З'ясуйте відмінності між ними. Яку роль виконує застаріла лексика в тексті? Зверніть увагу на значення власних імен.

1. За седмицю отець Окомир повернувся із Пересічення, від волхва.
2. Житяна пішла до Києва шукати рід свого лади. 3. А тут захворів кожум'яка Вілокіз. 4. Менші діти Гордослава знали, що Веселина була на виданні і тепер дбала собі на посаг. 5. Веселина гриміла цебрами і довго спускала в колодязь журавель. 6. Скоро Превлад і Маломир подалися до тиверців. 7. Ярка стала молитися Дажбогу-Ярилу. 8. Велика небезпека постійно чатувала на переповнені лодії боярина. 9. Очі Гордини заіскрилися цікавістю, на чоло вив'юнилися тонкі бровенята, 10. Мечники обступили витязя (Р. Іваненко).

Να ερμηνεύσετε με σύντομο τρόπο τους παρακάτω αρχαϊσμούς, να σχηματίσετε πρόταση με καθέναν αὐτούς:

Εκ του μηδενός
Τοις μετρητοῖς
Ἐτερον ἐκάτερον
Εκ γενετῆς

2. Перепишіть, добравши до іншомовних слів синоніми з української мови:

Лідер (...) профспілки, велика дистанція (...), лікувати комплексно (...), лінгвістична (...) тема, категорична (...) вимога, конструкція (...) машини, плюралізм (...) думок, суверенітет (...) країни, заслужена премія (...).

3*. Прочитайте речення, визначте у наведених реченнях діалектизми, професіоналізми, старослов'янізми. Пояснить всій вибір:

1. Надворі зима, а мені така файна весна приснилася.
2. Але пульс почав падати і зник. Платон Іванович зробив укол у серце.
3. Німим отверзуться уста.
4. І ось блищять мій кріс, – ціль добра, вистріл певен.
5. Благословенна в болях ран степів широчина бездонна.
6. Язык став як підошва, у животі наче дратвою стягнуло, а самого мов на котел натягнуто.

4. Визначте серед поданих нижче слів власне українську та іншомовну лексику. Обґрунтуйте свою думку.

Рефері, фабрика, дзвони, Батьківщина, алфавіт, ажіотаж, масштаб, квершлаг, вражий, імміграція, альтернатива, ректор, кафедра, кафе, таксі, взагалі, осторонь, достеменний.

5*. Назвіть українські відповідники до поданих нижче іншомовних слів, які часто зустрічаються в діловому і науковому мовленні.

Апелювати, анархія, дебати, дефект, домінувати, екстраординарний, конвенція, координувати, лімітувати, прерогатива, пріоритет, реєструвати, репродукувати, симптом.

6*. Прочитайте текст. Назвіть іншомовні слова. Визначте функцію запозичених слів у науковому тексті. Пояснить, за якими ознаками ви впізнали в тексті іншомовні слова

Привілейовані акції – це акції, власникам яких виплачуються дивіденди за фіксованою ставкою, що робить ці акції подібними до облігацій з їхніми фіксованими виплатами відсотків. Привілейовані акції

вважаються вигіднішими, ніж звичайні, хоча вони не дають права голосу. Коли компанія банкрутує, з власниками цих акцій розраховуються в першу чергу.

7*. Поясніть різницю у значенні і вживанні запозичених синонімів і паронімів.

Конфлікт – інцидент; регіон – район; професія – спеціальність – фах; контраст – конвенція; дилема – проблема – альтернатива; будинок – будівля, пам'ятка – пам'ятник, прогрес – регрес, дослід – досвід, писемний – письмовий.

СЕМІНАР 4.

Новогрецька фразеологія та її особливості у порівнянні з українською/ російською

1. Фразеологія як частина лексикології.
2. Критерії визначення фразеологічних одиниць у грецькій та українській/російській мовах.
3. Проблема класифікації фразеологічних одиниць у сучасній лінгвістичній літературі.
4. Стійкі сполучення нефразеологічного типу: 1) лексичні єдності; 2) фразеологізовані утворення; 3) модельовані (типові) утворення: аналітичні конструкції, типові граматико-стилістичні конструкції.
5. Семантичні особливості новогрецьких фразеологічних одиниць: фразеологічна полісемія, синонімія та антонімія; їх можлива омонімічність з вільними словосполученнями.

Література

1. Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології / М.Ф. Алефіренко. – Харків, 1987.
2. Баран Я.А. Фразеологія у системі мови / Я.А. Баран. – Івано-Франківськ, 1997.
3. Білецький А.О. Про мову і мовознавство / А.О. Білецький. – К., 1996.
4. Булаховський Л.А. Нариси з загального мовознавства / Л.А. Булаховський. – К., 1959.
5. Гак В.Г. Сопоставительная лексикология / В.Г. Гак. – М., 1977.
6. Зорівчак Р.П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча проблема – Р.П. Зорівчак. – Львів, 1983.
7. Коваль А.П. Крилате слово / А.П. Коваль. – К., 1983.
8. Коптілов В.В. У світі крилатих слів / В.В.Коптілов. – К., 1976.

9. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства / М.П. Кочерган. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 368 с.
10. Лисиченко А.А. Бесіди про рідне слово: Слово і його значення / А.А. Лисиченко. – Харків, 1993.
11. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология / В.Н. Манакин. – К., 2004.
12. Реформатский А.А. Введение в языковедение / А.А. Реформатский. – М., 1996.
13. Ужченко В.Д. Народження і життя фразеологізму / В.Д. Ужченко. – К., 1988.
14. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη Α. Νεολογικός δανεισμός της νεοελληνικής: Άμεσα δάνεια από τη γαλλική και αγγλοαμερικανική. Μορφοφωνολογική ανάλυση / Άννα Αναστασιάδη-Σημεωνίδη. – Θεσσαλονίκη, 1994. – 298 σ.
15. Συμεωνίδης Χ. Εισαγωγή στην ελληνική φρασεολογία / Χ. Συμεωνίδης. – Θεσσαλονίκη : Κώδικας, 2000. – 122 σ.

Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення фразеології.
2. Назвіть основні ознаки фразеологізму.
3. Що зближує фразеологізм зі словом?
4. Що зближує і що різнить фразеологізм і вільне словосполучення?
5. Як виникають фразеологізми?
6. У чому виявляється національна специфіка фразеології? Підкріпіть свої думки конкретними прикладами з української та новогрецької мов.
7. Які типи фразеологізмів ви знаєте?
8. Дайте визначення фразеологічних зрощень. Наведіть приклади з української та грецької мов та обґрунтуйте, чому вони належать до зрощень.
9. Чим різняться фразеологічні єдності від фразеологічних зрощень?
10. Що таке фразеологічні сполучення? Розкрийте їх природу і специфіку.
11. Як ви гадаєте, які є підстави вважати фразеологізмами крилаті вирази, що мають форму речення?
12. Охарактеризуйте типи міжмовних семантичних співвідношень, які існують у фразеології.
13. У чому виявляється національно-мовна специфіка лексичного складу фразеологізмів?
14. Які відмінності у варіативності фразеологізмів найчастіше трапляються в різних мовах?
15. Як виявляється національно-мовна специфіка в системних зв'язках фразеологізмів?
16. Яким чином можна найефективніше виявити достовірну картину специфіки фразеології української та новогрецької мов?

Практичні вправи

1. Визначте значення фразеологізмів:

Велике цабе, сон рябої кобили, шукай вітра в полі, з глузду з'їхати, за горло бере, вовка ноги годують, ведмежа послуга, крокодилячі сльози, де раки зимують, знов за рибу гроші, десята вода на киселі, жива копійка, пташине молоко, заяча душа, ні в сих ні в тих, не спускати очей, по гарячих слідах, ще й кінь не валявся, душа в душу, у хвості плентатися, загнати на слизьке, підняти на глум, ламати голову, хоч греблю гати, і нашим і вашим, за моє жито мене й бито, запасти в душу, на пташиних правах.

2. Передайте фразеологізмами такі поняття.

Перейти на чиєсь утримання, непевно почуватися, бути дуже гарним, залицятися, бути нерозумним, підозрювати когось, пусте говорити, важко працювати, подобатися, обманювати, хотіти їсти, сміятися з когось, далекі родичі, несподіване повідомлення.

3. Να βρείτε άλλες παροιμίες που να έχουν το ίδιο νόημα με τις παρακάτω:

1. Οι πολλές γνώμες βουλιάζουν το καράβι	Όπου.....
2. Με στραβό αν κοιμηθείς, το πρωί θ'αλληθωρίζεις	Μ' όλοιο.....
3. Στου κουφού την πόρτα όσο θέλεις βρόντα	Τον αράπη.....
4. Έχει ο καιρός γυρίσματα κι ο μήνας εβδομάδες	Όσα φέρνει
5. Μαθημένα τα βουνά απ' τα χιόνια	Ο βρεγμένος

6. Η βίαση ψήνει το ψωμί μα
δεν το καλοψήνει

Το γρήγορο.....
.....

**СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДО КУРСУ
«ПОРІВНЯЛЬНА ЛΕΞΙΚΟΛΟΓΙΑ УКΡΑЇНСЬКОЇ
ТА НОВОГРЕЦЬКОЇ ΜΟΒ»**

Основна література

1. Білецький А.О. Про мову і мовознавство / А.О. Білецький. – К., 1996.
2. Гак В.Г. Сопоставительная лексикология / В.Г. Гак. – М., 1977.
3. Грищенко А.П. Сучасна українська літературна мова / А.П. Грищенко. – К.: «Вища школа», 1993. – 366 с.
4. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства / Ю.О. Карпенко. – К. – Одеса, 1991.
5. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства / М.П. Кочерган. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 368 с.
6. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология / В. Н. Манакин. – К. : Знання, 2004. – 326 с.
7. Реформатский А.А. Введение в языковедение / А.А. Реформатский. – М., 1996.
8. Mackridge P. Η νεοελληνική γλώσσα / [μετάφραση: Κ.Ν.Πετρόπουλος] / P. Mackridge. – Αθήνα : Εκδόσεις Πατάκη, 2000. – 532 σ.
9. Mirambel A. Η νέα ελληνική γλώσσα. Περιγραφή και ανάλυση / A. Mirambel. – Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών. Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, 1978. – 600 σ.
10. Αναστασιάδη-Σημεωνίδη. – Θεσσαλονίκη, 1994. – 298 σ.
11. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη Α. Η νεολογία στην κοινή νεοελληνική / Α. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη. – Θεσσαλονίκη, 1986.
12. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη Α. Νεολογικός δανεισμός της νεοελληνικής: Άμεσα δάνεια από τη γαλλική και αγγλοαμερικανική. Μορφοφωνολογική ανάλυση / Άννα
13. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη Α. Σημειώσεις λεξικολογίας / Α. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη. – Θεσσαλονίκη, 1986. – 38 σ.

14. Ανδριώτης Ν. Ετυμολογικό λεξικό της κοινής νεοελληνικής / Ν. Ανδριώτης. – Θεσσαλονίκη, 1992.
15. Κεσόπουλου Α. Μαθαίνω σωστά τη γλώσσα μου (σε 107 λεξιλογικές ασκήσεις) / Α. Κεσόπουλου. – Μαλλιάρης-Παιδεία, 1990. – 144 σ.
16. Κεσόπουλου Α. Μαθαίνω σωστά τη γλώσσα μου (σε 160 λεξιλογικές ασκήσεις) / Α. Κεσόπουλου. – Μαλλιάρης-Παιδεία, 1990. – 224 σ.
17. Μότσιου Β. Στοιχεία λεξικολογίας. Εισαγωγή στη νεοελληνική λεξικολογία / Β. Μότσιου. – Αθήνα : Εκδόσεις Νεφέλη, 1994. – 251 σ.
18. Μπαμπινιώτης Γ. Λεξικό της Νεας Ελληνικής γλώσσας / Γ. Μπαμπινιώτης. – Κέντρο λεξικολογίας Ε.Π.Ε. – Αθήνα, 1998. – 2035 σ.
19. Μπαμπινιώτης Γ. Εισαγωγή στη Σημασιολογία / Γ. Μπαμπινιώτης. – Αθήνα, 1998.
20. Νεοελληνική γραμματική του Μανόλη Τριανταφυλλίδη. Οργανισμός εκδόσεως διδακτικών βιβλίων. – Αθήνα, 1997. – 455 σ.
21. Συμεωνίδης Χ. Εισαγωγή στην ελληνική φρασεολογία / Χ. Συμεωνίδης. – Θεσσαλονίκη : Κώδικας, 2000. – 122 σ.
22. Τομπαΐδη Δ. Τα συνωνυμικά ζεύγη λόγιων και λαϊκών λέξεων της κοινής νεοελληνικής / Δ. Τομπαΐδη. – Αθήνα, 1978.

Додаткова література

та література для практичних занять та семінарів

1. Булаховський Л.А. Нариси з загального мовознавства / Л.А. Булаховський. – К., 1959.
2. Лисиченко А.А. Бесіди про рідне слово: Слово і його значення / А.А. Лисиченко. – Харків, 1993.
3. Откупщиков Ю. В. К истокам слова: Рассказы о науке этимологии / Ю. В. Откупщиков. – М. : Просвещение, 1986. – 176 с.
4. Αργυρίδη Μ. Το παιδικό λογοτεχνικό βιβλίο ως βοηθητικό μέσο διδασκαλίας / Μ. Αργυρίδη. – Λάρισα : Εκδόσεις «Σκάλα», 1995. – 45 σ.

5. Δεμίρη-Προδρομίδου Ε. Η γλώσσα των ιδιωτισμών και εκφράσεων / Ε. Δεμίρη-Προδρομίδου. – Θεσσαλονίκη, 1983. – 140 σ.
6. Δεμίρη-Προδρομίδου Ε. Η γλώσσα των ιδιωτισμών και εκφράσεων. Βιβλίο ασκήσεων / Ε. Δεμίρη-Προδρομίδου. – Θεσσαλονίκη, 1985. – 103 σ.
7. Νεοελληνική γραμματική του Μανόλη Τριανταφυλλίδη. Οργανισμός εκδόσεως διδακτικών βιβλίων. – Αθήνα, 1997. – 455 σ.
8. Λεξικό της κοινής νεοελληνικής – Θεσσαλονίκη : Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη], 2007. – 1532 σ.
9. Λιαπής Β. Γλώσσα η ελληνική. Από τη γλωσσική θεωρία στη διδακτική πράξη / Β. Λιαπής. – Θεσσαλονίκη : Εκδ. Βανιάς, 1994.

Короткий термінологічний словник

Аглутинація (лат. *agglutinatio* — склеювання) — спосіб слово- і формотворення, за якого до основи або кореня, що зберігають стабільний звуковий склад, приєднуються однозначні стандартні афікси.

Агрегатування (лат. *aggregatio* — приєднання) — процес утворення багатозначності слова, за якого різні слова-значення утворюються від однієї твірної основи за допомогою однакового або багатозначного афікса, а потім дві лексичні одиниці сприймаються як одне багатозначне слово.

Адстрат (лат. *adstratum* — нашарування) — сукупність рис мовної системи, які з'явилися внаслідок впливу однієї мови на іншу в умовах тривалого співіснування і контактів сусідніх народів.

Акомодація (лат. *accomodatio* «пристосування») — зміна одного звука під впливом іншого, сусіднього, яка виявляється в частковому пристосуванні сусідніх звуків.

Аломорф (грец. *allos* — інший і *морф*) — варіант морфеми, її конкретна реалізація, зумовлена її позицією у слові.

Аломорфізм (грец. *allos* — інший і *morphe* — вигляд, форма) — розбіжність у вираженні певних значень у зіставляюваних мовах; різна структура, будова співвідносних лінгвальних категорій у зіставляюваних мовах. Антонім: ізоморфізм.

Висловлення — одиниця мовлення, побудована за законами відповідної мови; речення, що розглядається в комунікативному аспекті.

Внутрішня форма слова — семантична і структурна співвіднесеність морфем слова з іншими морфемами цієї ж мови; ознака, покладена в основу номінації при творенні нового лексичного значення слова.

Вторинна номінація — використання в акті номінації наявного вже слова як назви для нового позначуваного.

Гаплогія (грец. *haploos* — однаковий, простий і *logos* — слово) — випадіння внаслідок дисиміляції одного з двох сусідніх однакових або подібних складів.

Герундій (лат. *gerundium*, від *gero* - дію, здійснюю) — 1) латинський

віддієслівний іменник, утворений за допомогою суфікса *-nd*; 2) форми на *-ing* в англійській мові, які мають як дієслівні (керування), так і іменні ознаки.

Гіперо-гіпонімія — ДИВ. ГІПОНІМІЯ.

Гіперонім (грец. *hyper* — префікс, що означає надмірність, підвищення, і *опута* — ім'я) — слово — родова назва.

Гіпонім (грец. *hupo* — префікс, що означає зниження; під, внизу, і *опута* — ім'я) — слово — видова назва.

Гіпонімія (грец. *hupo* — під, внизу і *опута* — ім'я) — одне з основних парадигматичних відношень в лексико-семантичній системі — ієрархічна організація її елементів, яка ґрунтується на родо-видових відношеннях.

Синонім: гіперо-гіпонімія, квазісинонімія.

Гносеологічна (грец. *gnosis*— пізнання і *logos*— слово, вчення) функція мови — пізнавальна функція (мова як інструмент пізнання світу). Синоніми: пізнавальна функція, когнітивна функція.

Грамматичне значення — узагальнене, абстрактне мовне значення, властиве багатьом словам, словоформам, синтаксичним конструкціям і яке має у мові своє регулярне (стандартне) вираження.

Двоїна — форма числа відмінюваних і дієвідмінюваних слів, яка вживається в деяких мовах на означення двох осіб чи предметів і протиставляється однині й множині.

Двомовна лексикографія — розділ мовознавства, пов'язаний зі створенням двомовних (перекладних) словників та опрацюванням їх теоретичних засад.

Двостороннє зіставлення — зіставлення мов, в основу якого покладений «третій член» (*tertium comparationis*) — дедуктивно сформульоване певне позамовне поняття, не належне до жодної з зіставляваних мов явище. Синонім: багатостороннє зіставлення.

Дейктичні (грец. *deitikos* — вказівний) слова — слова, які вказують, виділяють, диференціюють шляхом співвідношення з особами чи предметами, що перебувають у певних відношеннях з мовцем.

Денотат (лат. *denotatus* — позначений) — предмет чи явище навколишньої

дійсності, з яким співвідноситься певна мовна одиниця; те, що можна назвати певним іменем.

Денотативне (лат. *denotatus* — позначений) значення слова — співвіднесеність слова як знака з певним об'єктом дійсності (класом таких об'єктів), що виражається як мовне їх позначення останнього з метою його виділення (ідентифікації та актуалізації). Синонім: екстенціонал.

Дериват (лат. *derivatus* — відведений) — похідне слово.

Дериватологія (від *деривація* і *-логія*) — див. Словотвір 2.

Дериваційне значення — див. Словотвірне значення.

Деривація (лат. *derivatio* — відведення води з ріки) — див. Словотвір 2

Дивергенція (лат. *divergentia* — розходження) — 1) розходження споріднених мов або діалектів однієї мови внаслідок особливих соціально-історичних умов (міграції, контакти з іншими мовами, географічне або політичне відокремлення тощо); 2) діяхронічний процес, який приводить до збільшення різноманітності в мовній системі внаслідок відокремлення в самостійні інваріантні одиниці тих сутностей, які раніше були варіантами однієї одиниці, або внаслідок появи нових варіантів у вже наявних одиницях.

Диглосія (грец. *di* — двічі і *glossa* — мова) — мовна ситуація, за якої в одному суспільстві існує дві мови або дві форми однієї мови, що виконують відмінні функції.

Дисиміляція (лат. *dissimilatio* — розподібнення) — розподібнення артикуляції двох однакових або подібних звуків у межах слова, втрата ними спільних фонетичних ознак.

Диференційна сема — сема, за якою розрізняються слова певного лексико-семантичного поля.

Диференційні ознаки фонем — розрізнявальні ознаки; ознаки, за якими протиставляються фонеми.

Дифтонг (грец. *diphthongos* — двоголосний) — особливий тип звука, що являє собою сполучення двох голосних (складотворчого й нескладотворчого) у межах одного складу.

Діалект (грец. *dialektos* — говір, наріччя) — різновид певної мови, який є способом спілкування людей, тісно пов'язаних територіально, соціально або професійно (територіальний діалект, соціальний діалект).

Діалектизми — фонетичні, морфологічні, синтаксичні й лексичні особливості, властиві окремим діалектам (і відсутні в літературній мові).

Діалектологія (грец. *dialektos* — говір, наріччя і *logos* — слово, вчення) — розділ мовознавства, що вивчає територіальні (місцеві) говори певної мови.

Діасемія (грец. *dia* — префікс, що означає наскрізний рух, проникнення, розділення, і *sema* — знак) — семантичні розбіжності у зіставляваних мовах.

Діафонія (грец. *dia* — префікс, що означає наскрізний рух, проникнення, розділення, і *phoni* — звук) — розбіжності на фонологічному рівні в зіставляваних мовах.

Діахронічна типологія — див. Історична типологія. Антонім: синхронічна типологія.

Діахронічне мовознавство — мовознавство, яке розглядає мову в її історичному розвитку. Синонім: історичне мовознавство.

Діахронічний словотвір — словотвір, який вивчає шляхи виникнення похідних слів у різні періоди розвитку мови та їх етимологічну словотвірну будову, а також історичні зміни словотвірної структури слів.

Діахронічні універсали — спільні властивості в розвитку всіх або більшості мов. Антонім: синхронічні універсали.

Діахронія (грец. *dia* — через і *chronos* — час, тобто різночасність) —

1) історичний розвиток мови; 2) дослідження мови в часі, в її історичному розвитку. Антонім: синхронія.

Евфемізми (грец. *euphemismos*, від *eu* — добре і *phemi* — говорю) — емоційно нейтральні слова або вислови, вживані замість синонімічних їм слів або висловів, які здаються мовцеві непристойними, грубими чи нетактовними.

Еквівалентність (лат. *aequivalens* — рівноцінний) мовних одиниць — рівнозначність.

Екзотизми (грец. *exotikos* — чужий) — слова, запозичені з мало-відомої мови і

вживані для надання мовленню особливого(місцевого) колориту.

Експансіонізм (франц. *expansionnisme*, від лат. *expansio* — розширення, поширення) — використання здобутків інших наук для пояснення мовних явищ; вихід лінгвістики (когнітивної) в інші науки.

Експонент (лат. *exponens* — той, що виставляє напоказ) — план вираження мовного знака, позначувальне.

Екстенціонал (лат. *extensivus* — розширювальний) — 1) див. Денотативне значення слова; 2) обсяг поняття. Антонім; інтенціонал.

Екстралінгвальні (лат. *extra*— поза, зовні, крім і *lingua*— мова) причини мовних змін — див. Зовнішні причини мовних змін.

Емотивна функція мови — функція вираження почуттів і емоцій.

Емоційна лексика — слова, що мають у своєму значенні компонент оцінки, виражають почуття, позитивне чи негативне сприймання дійсності.

Енантіосемія (грец. *enantios* — протилежний і *sema* — знак) — наявність у слові протилежних (антонімічних) значень; внутрішньослівна антонімія.

Етимологія (грец. *etimon* — істина і *logos* — слово, вчення) — 1) походження слів; 2) розділ мовознавства, який вивчає походження слів.

Загальна типологія — типологія, яка вивчає найзагальніші проблеми, пов'язані з виявленням спільних рис, що характеризують усі мови світу.

Закон економії сил — див. Закон мовної економії.

Закон мовної економії — прагнення мовця зекономити зусилля при користуванні мовленням як одна з причин мовних змін. Синоніми: закон економії сил, теорія мінімального зусилля.

Зіставне мовознавство — розділ мовознавства, який вивчає дві чи кілька мов незалежно від їхньої спорідненості з метою виявлення їх подібностей і відмінностей на всіх рівнях мовної структури (фонологічному, морфологічному, синтаксичному, лексико-семантичному). Синоніми: контрастивна лінгвістика, конфронтативна лінгвістика.

Зіставний метод — сукупність прийомів дослідження й опису мови шляхом її системного порівняння з іншою мовою з метою виявлення її специфіки на фоні

спільних рис. Синоніми: контрастивний метод, конфронтативний метод, зіставно-типологічний метод, типологічний метод, синхронно-порівняльний метод.

Знак — матеріальний, чуттєво сприйманий предмет, який є представником іншого предмета і використовується для отримання, зберігання і передачі інформації.

Знак-індекс (лат. *index*, від *indico* — вказую) — знак, пов'язаний з позначуванним предметом, як дія зі своєю причиною. Синоніми: знак-прикмета, знак-симптом.

Знак-копія — відтворення, репродукція, подібна до позначуваного предмета.

Знак-прикмета — див. Знак-індекс.

Знак-сигнал — знак, який вимагає після себе певних дій, реакції.

Знак-симптом (грец. *symptoma* — збігобставин, ознака) — див. Знак-індекс.

Знаковий рівень мови — рівень мови, на якому її одиниці виступають як знаки (словосполучення, слова і морфеми).

Зовнішні причини мовних змін — причини, які знаходяться поза мовою; суспільно-політичні, економічні, історичні, географічні та інші чинники, пов'язані з розвитком і функціонуванням мов. Синонім: екстра-лінгвальні причини.

Ідеографічні словники — словники, що подають лексичний склад мови за семантичними розрядами (поняттєвими рубриками). Синоніми: ідеологічні словники, тематичні словники, тезауруси.

Ідеологічні словники — див. Ідеографічні словники.

Ідіоетнічний інтерпретаційний компонент — специфічно національний компоненту значенні слова, зумовлений місцем слова в національно-мовній системі, яка виконує функцію інтерпретатора значення.

Ієрархічні відношення у мові — відношення структурно простіших одиниць до складніших: фонеми до морфеми, морфеми до лексеми, лексеми до речення.

Ієрогліф (грец. *hierns* — священний і *glyphe* — різьблене зображення) — графічний знак, у зображенні якого зберігається деяка символічна подібність із зображуваним предметом.

Ізосеми (грец. *isos* — рівний, однаковий і *sema* — знак) — однакові в зіставлюваних мовах семи.

Індоєвропейські мови — родина споріднених мов, до якої входять індійська, іранська, слов'янська, балтійська, германська, романська, кельтська, грецька, албанська, вірменська групи мов.

Історична типологія — типологія, яка вивчає принципи еволюції мовних типів.
Синонім: діахронічна типологія.

Квазісинонімія (лат. *quasi* — ніби, майже, немовби і *синонімія*) — див. Гіпонімія.

Квантитативна (лат. *quantitas* — кількість) типологія мов — типологія, яка оперує не абсолютними якісними параметрами, а статистичними індексами, що відображають ступінь наявності в різних мовах певної якісної ознаки.

Код (франц. *code*) — система символів для передавання, обробки й зберігання різної інформації; спосіб запису інформації.

Компаративний (лат. *comparativus* — порівняльний) метод — див. Порівняльно-історичний метод.

Компонент значення — див. Сема.

Комунікативна функція мови — функція спілкування між людьми, народами.

Конверсиви — слова, які передають двобічні суб'єктно-об'єктні відношення в лексико-семантичній системі.

Конверсія (лат. *conversio* — обертання, перетворення) — 1) у семантиці — зображення однієї ситуації поперемінно з двох протилежних сторін (*Роман купує у Степана книжку — Степан продає Романові книжку*); 2) у словотворенні — спосіб словотворення без використання спеціальних словотвірних афіксів, перехід слів із однієї частини мови в іншу.

Конотація (лат. *co* (*η*) — префікс, що означає об'єднання, сумісність, і *notatio* — позначення) — додаткові семантичні й прагматичні особливості («співзначення») лексичного значення та значень інших мовних рівнів, які нашаровуються на їхній предметно-поняттєвий аспект.

Контекст (лат. *contextus* — поєднання, зв'язок) — мовне оточення або ситуація,

в яких уживається лінгвальна одиниця.

Контенсивна (англ. *content* — зміст) типологія мов — типологія, зорієнтована на зміст, семантику (на семантичні категорії мови і способи їх вираження).

Синонім: ономасіологічна типологія.

Контрастивна лінгвістика — див. Зіставне мовознавство.

Концепт (лат. *conceptus* — думка, поняття) — у когнітивній лінгвістиці — одиниця ментальних або психічних ресурсів свідомості й тієї інформаційної структури, яка відображає знання й досвід людини; оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку [*lingua mentalis*), усієї картини світу, відображеної в мозку людини; відомості проте, що індивід знає, припускає, думає, уявляє про об'єкти світу.

Концептуалізація (англ. *conceptualization*, від лат. *conceptus* — думка, поняття) — поняттєва класифікація; процес пізнавальної діяльності людини, який полягає в осмисленні інформації, що надходить до неї, і приводить до утворення концептів, концептуальних структур і всієї концептуальної системи в мозку людини; процес структурації знань і виникнення різних структур представлення знань із деяких мінімальних концептуальних одиниць.

Концептуальна система — сукупність усіх концептів, наявних у розумі людини, їх упорядковане об'єднання.

Концептуальний аналіз — у когнітивній лінгвістиці — методика дослідження концептів на основі сполучуваності відповідних лексем, а також більш широких контекстів їх вживання.

Лакуни (лат. *lacuna* — заглиблення, яма, пробіл) — 1) слово або вислів, який не має прямого відповідника в іншій мові; 2) пропуск у перекладі якоїсь частини тексту оригіналу.

Лексема (грец. */ex/s* — слово, вислів) — слово як сукупність усіх його форм і значень, як структурний елемент мови.

Лексикалізація — перетворення елемента мови (морфеми, словоформи) або сполучення елементів (словосполучення) в окреме повнозначне слово або в іншу еквівалентну йому словникову одиницю — фразеологізм.

Лексико-граматичні розряди (категорії) — граматично релевантні групи слів у межах певної частини мови, для яких характерна спільна семантична ознака (збірність, речовинність, зворотність тощо).

Лексикографія (грец. *lexikon* — словник і *grapho* — пишу) — розділ мовознавства, пов'язаний зі створенням словників та опрацюванням їх теоретичних засад.

Лексико-семантична група — тісне об'єднання слів у межах лексико-семантичного поля.

Лексико-семантична система — один із рівнів мовної структури, що складається із слів та їхніх значень.

Лексико-семантичне поле — сукупність парадигматично пов'язаних лексичних одиниць, які об'єднані спільністю змісту (іноді й спільністю формальних показників) і відображають поняттєву, предметну й функціональну подібність позначуваних явищ.

Лексико-семантичний спосіб словотворення — спосіб словотворення, за якого основним словотворчим засобом є зміна лексичного значення твірного слова (при збереженні його матеріальної структури).

Лексико-синтаксичний спосіб словотворення — спосіб словотворення, за якого нові слова творяться шляхом поєднання в одному слові двох чи більше слів або слівосполучень.

Лексичне значення — історично закріплена у свідомості людей співвіднесеність слова з певним явищем дійсності.

Маркер (франц. *marqueur*, від *marquer* — робити мітку) — див. Сема.

Маркований (франц. *marquer* — робити мітку) член опозиції — такий, що має явне мовне вираження, характеризується наявністю корелятивної ознаки.

Антонім: немаркований член опозиції.

Методика семантичного поля — спосіб дослідження лексико-семантичних систем двох чи більше мов, який полягає в тому, що семантичне поле однієї мови накладається на відповідне поле іншої, і таким чином установлюються їхні відмінності, зумовлені неоднаковим членуванням мовами

навколишнього світу.

Міжмовні омоніми — слова двох мов, які мають однакову чи майже однакову форму, але різняться значенням.

Мова — природна система комунікативних знаків і правил їх функціонування.

Мова-еталон — ідеальна мовна система, спеціально сконструйована лінгвістом, у якій представлені універсальні властивості всіх мов, як основа (тло) для зіставних досліджень мов. Синоніми: метамова, основа порівняння, *tertium comparationis*.

Мова-основа — див. Прамова.

Мовленнєвий акт — цілеспрямована мовленнєва дія, здійснювана відповідно до прийнятих у суспільстві правил мовленнєвої поведінки.

Мовлення — конкретно застосована мова; засоби спілкування в їх реалізації.

Мовна асиміляція — процес утрати етносом рідної мови і перехід на мову іншого (панівного) етносу.

Мовна картина світу — спосіб відбиття реальності у свідомості людини, що полягає у сприйнятті цієї реальності крізь призму мовних та культурно-національних особливостей, притаманних певному мовному колективу, інтерпретація навколишнього світу за національними концептуально-структурними канонами.

Мовна компетенція (лат. *competentia*, від *competo* — взаємно прагну; відповідаю, підходжу) — рівень знання своєї мови певним індивідом.

Мовна норма — сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови й сприймаються її носіями як зразок суспільного спілкування.

Мовна політика — сукупність ідеологічних принципів і практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин у країні або на розвиток мовної системи у певному напрямі.

Мовна ситуація — сукупність форм існування однієї мови або сукупність мов у їх територіально-соціальному взаємовідношенні у межах певних адміністративно-політичних утворень.

Мовна типологія (грец. *typos* — форма, зразок і *logos* — вчення) — порівняльне

вивчення структурних і функціональних властивостей мов незалежно від характеру генетичних відношень між ними.

Мовний контраст — специфічна особливість структури мови, яка стає такою за умови зіставлення з якоюсь іншою мовою (одне й те саме явище при зіставленні однієї мови з іншою може виступати як специфічне контрастне явище, а при зіставленні з іншою втрачати цю контрастність). Синонім: категорія контрастивності.

Модифікаційне (лат. *modificatio*— видозміна, перетворення) словотвірне значення — додаткова ознака до значення твірного слова без зміни частиномовної належності слова.

Морфема (грец. *morphe* — вигляд, форма) — мінімальна двостороння одиниця мови, тобто одиниця, що має план вираження і план змісту і яка не членується на простіші одиниці такого самого роду.

Морфонологія — розділ мовознавства, який вивчає фонологічну структуру морфем і використання фонологічних відмінностей для вираження граматичних значень.

Мутаційне словотвірне значення — словотвірне значення, яке відрізняється від значення твірної основи (слова) тим, що позначає інше порівняно з ним поняття.

Національно зорієнтована методика викладання іноземних мов — методика, яка ґрунтується на даних зіставного аналізу мов, враховує властиві для базової (відправної, рідної) і цільової (іноземної) мови контрасти. Синонім: регіональна методика викладання іноземних мов.

Невербальна мова — мова, що має розвинуте відмінювання іменних частин мови і ослаблене дієвідмінювання.

Немаркований (франц. *marquer* — робити мітку) член опозиції — член опозиції, який характеризується відсутністю корелятивної ознаки.

Номінативна (лат. *nominativus*— називний, від *nomino*— називаю) функція — функція позначення предметів і явищ зовнішнього світу і свідомості. Синоніми: репрезентативна функція, референтна функція.

Номінативні слова — слова, які позначають (номінують) предмети і явища

об'єктивного світу.

Норма мовна — див. Мовна норма.

Омографи (грец. *homos* — однаковий і *grapho* — пишу) — слова, які пишуться однаково, а вимовляються по-різному.

Омоніми (грец. *homos* — однаковий і *onyma* — ім'я) — слова, які звучать однаково, але мають різні значення.

Ономасіологія (грец. *onomasia* — найменування і *logos* — слово, вчення) — теорія номінації; один із двох аспектів семантики (поряд із семасіологією), який вивчає природу, закономірності й типи мовного позначення елементів дійсності.

Основа порівняння — див. Мова-еталон.

Парадигма (грец. *paradeigma* — приклад, зразок) — 1) у широкому розумінні — ряд протиставлених мовних одиниць, кожна з яких визначається відношеннями до інших; 2) у вузькому розумінні — об'єднання мовних одиниць у певні класи, де кожна з них може у мовленні бути замінена іншою одиницею цього класу.

Парадигматичні відношення — відношення вибору, асоціації, що ґрунтуються на подібності й відмінності позначувальних і позначуваних одиниць мови.

Паралексія (грец. *para* — біля, коло, поряд і *lexis* — слово) — явище лексичної співвіднесеності тотожних значенням і близьких звучанням слів двох або більше близькоспоріднених мов, яка визначається нерегулярністю (на відміну від омолексії) системних співвідношень у фонетикоморфологічному їх оформленні; приблизна лексична відповідність.

Полісемія (грец. *polysemos* — багатозначний) — наявність різних лексичних значень в одному й тому самому слові.

Поняття — форма мислення, в якій відбиваються загальні істотні властивості предметів і явищ об'єктивної дійсності, загальні взаємозв'язки між ними у вигляді цілісної системи ознак.

Прагматика (грец. *pragmatikos* — дійовий, чинний) — сфера досліджень у семіотиці й мовознавстві, в якій вивчається функціонування мовних знаків у мовленні; розділ мовознавства, який вивчає комплекс проблем, що стосується мовця, адресата, їх взаємодії в комунікації.

Прамова — мова, з діалектів якої виникла група (сім'я) споріднених мов.

Праформа — вихідна для пізніших утворень мовна форма, реконструйована на основі закономірних відповідників у споріднених мовах. Синонім: архетип.

Рівні мови — складові частини структури мови (яруси), кожна з яких характеризується сукупністю відносно однорідних одиниць і набором правил, що регулюють їх використання і групування в різні класи й підкласи, і знаходиться в ієрархічних відношеннях щодо інших (фонологічний, морфологічний, лексико-семантичний і синтаксичний рівні).

Сема (грец. *sema* — знак) — мінімальна, гранична одиниця плану змісту. Синоніми: компонент значення, семантичний множник, маркер.

Семантика (франц. *semantique* — наука про зміст, від грец. *semantikos* — який має значення, означає) — 1) план змісту в мові;

1. значення мовної одиниці; 3) розділ мовознавства, що вивчає план змісту в мові.

Семантичне поле — див. Лексико-семантичне поле.

Семантичний множник — див. Сема.

Семантичний принцип зіставних досліджень — підхід у контрастивних студіях, за якого дослідник відштовхується від значень, а не від форми мовних одиниць.

Семантичний словник — словник, у якому витлумачено зміст лексичних одиниць і визначено їхні семантичні зв'язки з іншими лексичними одиницями; слова в семантичному словнику групуються навколо якоїсь ідеї подібно до того, як то є в ідеографічному словнику, але на відміну від ідеографічного словника у ньому дається додаткова семантична інформація про лексичну семантику, втому числі відомості про семантичні множники (семи) в кожній лексичній одиниці, їхню кількість, установлену за допомогою частотних показників, та відносну вагу в дефініції.

Семасіологічна типологія — див. Формальна типологія.

Семасіологія (грец. *semasia* — значення і *logos* — слово, вчення) — розділ мовознавства, який вивчає лексичну семантику.

Семема (від *sema* + *ема*) — окреме значення слова, розглянуте на емічному

рівні, тобто в системі мови.

Семіологія — див. Семіотика.

Семіотика (грец. *semelon* — знак) — наукова дисципліна про різні системи знаків, які використовують для передачі інформації.

Сигніфікативна функція фонем (лат. *significare* — давати знати, виявляти) — функція розрізняти значення слів і морфем.

Сигніфікативне значення слова — див. Інтенціонал.

Синоніми (грец. *synonimos* — однойменний) — слова, які мають значення, що повністю або частково збігаються.

Слова-символи (грец. *symbolon* — умовний знак, прикмета, ознака) — слова з максимально узагальненим значенням на основі образної конденсації смислу, яке виявляється в контексті світоглядної традиції певного народу.

Слово — основна структурно-семантична одиниця мови, яка співвідноситься з предметами, процесами, явищами дійсності, їхніми ознаками та відношеннями між ними, вільно відтворюється у мовленні й служить для побудови висловлень.

Смисл — зміст (значення), який слово (вислів, мовний зворот тощо) отримує в певному контексті вживання, в певній конкретній мовленнєвій ситуації.

Суперсегментні (лат. *super* — над і *segmentum* — відрізок) фонологічні засоби — фонологічні засоби, які розташовуються над сегментними фонемами; просодичні засоби; наголос і тон.

Суперстрат (лат. *super* — над і *stratum* — шар, пласт) — мова- надоснова, елементи якої розчинилися в мові, над якою вона нашарувалася; сліди мови чужинців, асимільованих корінним населенням.

Суплетивізм (лат. *suppletivus* — доповнювальний) — утворення форм одного й того самого слова від різних коренів або різних основ.

Табу (франц. *tabou*, від полінез. *tapu* — заборонений, священний) — заборона на вживання певних слів, що зумовлюється містично- забобонними, соціально- політичними, культурними та морально-етичними чинниками.

Тезаурус (грец. *thesauros* — скарб, скарбниця) — див. Ідеографічні словники.

Тематичні словники — див. Ідеографічні словники.

Теорія номінації (лат. *nominatio* — називання, найменування) — розділ мовознавства, що вивчає загальні закономірності утворення мовних одиниць, взаємодію мислення, мови і дійсності в цих процесах, ролі людського чинника у виборі ознак найменування, мовну техніку найменування тощо.

Троїна — граматична категорія числа, вживана для позначення трьох осіб чи предметів.

Узус (лат. *usus*— користування, вживання, звичай) — загальноприйняте вживання мовної одиниці на відміну від його оказіонального (випадкового, індивідуального) вживання.

Філологія (грец. *philologia*, від *phileo* — любити і *logos* — слово) — загальна назва дисциплін, які вивчають мову, літературу й культуру народу переважно через дослідження писемних текстів.

Фразема (*фраза*, від грец. *phrasis* — спосіб вираження, зворот + ема) — див. Фразеологізм.

Фразеологізм — відтворювана одиниця мови з двох чи більше слів, цілісна за своїм значенням і стійка за складом та структурою. Синонім: фразема.

Фразеологічний проміжний рівень мови — рівень мови, який перебуває на стику лексико-семантичного й синтаксичного рівнів.

Фразеологічні вирази — стійкі за складом і вживанням семантично подільні звороти, які складаються зі слів із вільним значенням.

Фразеологічні єдності — семантично неподільні фразеологічні одиниці, цілісне значення яких умотивоване значенням їх компонентів.

Фразеологічні зрощення — семантично неподільні фразеологічні одиниці, значення яких не впливає зі значень їх компонентів.

Фразеологічні сполучення — звороти, в яких самостійне значення кожного слова є абсолютно чітким, але один із компонентів має зв'язане значення.

Фразеологія (грец. *phrasis* — вислів і *logos* — слово) — 1) сукупність фразеологізмів певної мови; 2) розділ мовознавства, який вивчає фразеологічний склад мови.

